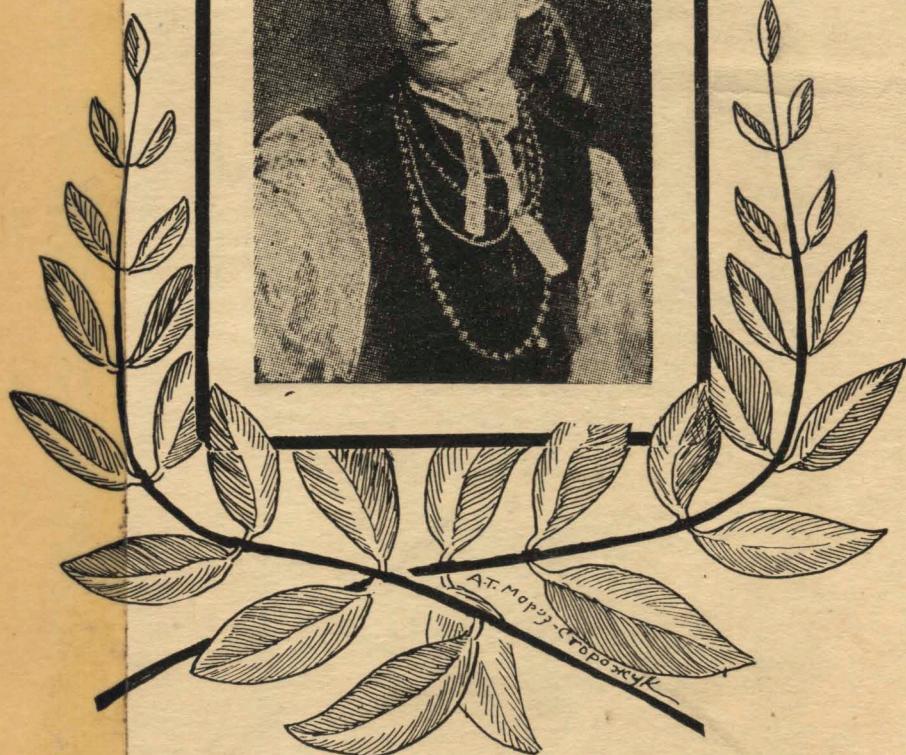

Наші

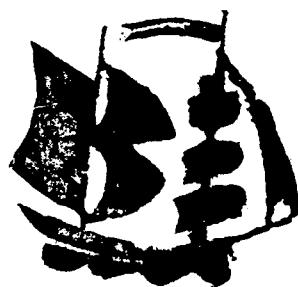

**Виїзжачні
жіночі**

ПРОФ. С. РУСОВА

НАШІ ВИЗНАЧНІ ЖІНКИ

ЛІТЕРАТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ - СИЛЮЕТИ

ВИДАНО ЗАХОДОМ СОЮЗУ УКРАЇНОК КАНАДИ.
Винипег, Канада
1945

Printed by the Ukrainian Publishing Company of Canada, Limited
210—214 Dufferin Ave. — Winnipeg, Canada.

ВІД ЦЕНТРАЛІ СОЮЗУ УКРАЇНОК КАНАДИ.

Вже від кількох років відчувається у нас в Канаді брак деяких вартісних українських книжок. Війна припинила всякі звязки зо Старим Краєм, звідки приходили всі кращі твори нашої літератури. Отже перед нами стає потреба видавання хоч деяких конечніших творів, а головно тих, що мають історичну та національно-виховавчу вартість.

Книжка „Наші Визначні Жінки”, що була вперше видана в 1934 р. накладом редакції часопису „Жіноча Доля” в Коломії з нагоди ювілейного Українського Жіночого Конгресу (1884—1934), вичерпана цілковито на книжковім ринку в Канаді. Ми як організація зокрема відчували її брак тут. Вона послужить нам як національно-культурно-виховавчий підручник.

До того, що цей твір заслуговує на увагу своєю вартістю, визначається він і легким стилем та гарною мовою.

Беручи під увагу потребу такої книжки, централі Союзу Українок Канади взяла на себе обовязок видати книжкою „Наші Визначні Жінки”.

Віримо, що наш читаючий загал в Канаді радо повитає цю працю.

ХТО НАПИСАВ НАМ ОЦЮ КНИЖЕЧКУ.

Книжечку оцю, таку потрібну для нашого народу й зокрема для нашого жіноцтва, написала велика українська патріотка, вченя й неструджена робітниця на народній ниві Софія Федорівна Ліндфорс-Русова.

З роду вона по батькові шведка, а матері французка. Прийшла на світ 1856 р. на Великій Україні в садибі Алешня в Чернігівщині, в найтяжчих часах московського гнету. Ніжним серцем відчула горе й кривду народу, серед якого жила, і так полюбила його, що стала найкращою доњкою України.

У своїм життєписі згадує Русова, що в зааранні дитячих літ вбилася їй у память няня-українка, яка співала їй українських пісень та своїми оповіданнями знайомила із тяжким життям простого народу. Це ж бо були часи неволі, кріпацтва. Коли ж Софія Федорівна була пятилітньою дівчинкою, сталася на Україні велика подія — знесено кріпацтво, що давило сотні літ колись вільний, високо-культурний народ. І цей спогад записався в дитячій душі чимось хоч мало зрозумілим, але великим. Батька обрано мировим посередником, і він усією душою стався захищати права народу на землю. Сестра Софії Федорівни Марія й сама хотіла працювати в напрямі визволення народу, серед якого жила. Мабуть ці перші дитячі спогади поклали в душі маленької Софійки той твердий фундамент, на якому ніколи не захиталася, ані не похилилася велика будівля цілого життя Софії Федорівни: — будівля праці й пожертви для країшої долі прибаного за свій народу.

Коли Софії Федорівні було 10 літ, батько її (мати померла ще давніше) переїхав на життя в Київ. Там у гімназії попала Русова знову в українське оточення. Тут познайомилася й заприязнилася з родиною визначних українців Старицьких та іншими українськими патріотами. Коли ж після смерти коханого батька Софія Федорівна закладає враз із старшою сестрою школу, а далі й сама дитячий садок, то знайомство її з найкращими, найсвідомішими українськими кругами чимраз більше поширюється. Музичний талан зближає молоду

вчительку до велита нашої музики Миколи Лисенка. А там збирається вся київська українська молодь.

У тих часах, без огляду на царські утиски, чимраз ясніших, виразніших форм прибирає праця для народу. Огненне слово Шевченка будить не тільки тугу за минулим, але звертає увагу й на сучасне. Молодь іде в народ, збирає розсипані серед нього скарби, записує пісні, казки, перекази. “Наче якась ціла національна течія — пише в своїх спогадах Софія Федорівна — пробігла по Україні разом із товстими зшитками, записаними українськими народними піснями та казками; зявилися перші бруньки нової національної свідомості.”

Тоді то на цьому полі народньої роботи пізнає Софія Федорівна й молодого патріота Олександра Русова, якого стає вірною товаришкою, дружиною. Сватом молодій парі був славний Михайло Драгоманів, весільний дарунок склав своєю композицією “Золоті Ключі” М. Лисенко.

Ta рожеві надії на власне щасливе життя захмарили молодій парі чимраз тяжчі умовини життя українського народу. Стало неможливо видавати що-небудь українською мовою. Не зібрані ще в цілість Шевченкові твори — прийшли видавати на чужині, у Празі. Цю важну справу поручено Русовим. Заки довершено друку, прийшла жалібна вістка, що тайним указом (знаний сумної памяти указ 1876 року) на Україні наложено колодку на уста багатомільйонового народа: заборонено друковане українське слово.

Після видрукування “Кобзаря” припало Русовим ще й небезпечне завдання: перепачкувати ціле видання на Великую Україну. При допомозі галичан це їм щасливо вдалося. Побут серед чехів, що тоді боролися з австрійською владою за право до життя, багато в дечому навчив Русових — додав молодій парі завзяття до боротьби з ворогом власного народу.

З поворотом із забороненими, дорогими серцю книжками, з осідком після цього в рідних сторонах на Чернігівщині, зачинається повне труду, посвятий терпінню життя Софії Русової. Тому, що чорносотенний уряд забороняє всяку, навіть культурну, роботу, вся праця переходить у підпілля. Щоб зближитися й стати більш корисними для народу, Русові купують кусник землі й поселюються в маленькому хуторі серед селян.

Софія Русова вчиться фельдшерства. Лікує селянство околичних сіл, а в той же час домівка їх стає осередком не тільки культурного українського, але й революційного руху. Царський гнет розбурхує й московську молодь. Росте революційна хвиля серед москалів, захоплює й нашу молодь. Коли з'адля заробітку чоловік Русової поїхав у ніженський повіт, сама молода жінка, заробляючи тяжко лекціями музики, вечорами цілою душою віддається політичним справам. “Майже щодня збиралися в мене народовольці, — пише Русова в своїх спогадах, — обмірковували пляни повстань, збиралі гроші на політичних вязнів.”

Софія Русова.

Наступило те, що мусіло прийти. Зроблено трус, а хоч нічого не знайшли (а тоді якраз у неї була добре захована розібрана друкарська машина), С. Русову арештують. Вона мусить залишити дрібні діточки (синкові Михайліві було тоді три рочки, дівчинці Любі півтора). “Жах, що засвітився в очах моого сина, — пише Русова, — був тою першою іскрою, що зробила його на все життя революціонером.”

Після трьох місячної тюрми Софію Русову звільнено за порукою й кавцією, і вона іде до Одеси, де перебував тоді її чоловік з діточками.

Втішилася таким гостем українська одеська громада, але тут знову трус і знову хоч не дошукалися захованої в колисці дитини забороненої літератури — знову арешт. В тюрмі молода мати тужить, цілими ночами плаче за дітьми. Надходять і сумніви, чи вона, мати, дружина, має право жертвувати спокоєм і щастям родини для Батьківщини? — Але любов до дітей і бажання для них крашої долі — кажуть Русовій, що вона стала на одиноко правий шлях, бо ж воля не приходить сама, її треба силою вибороти. Софія Русова не звертає з того тернистого шляху, на який вступила. Життя її дальнє — це або тюрма, або перебування під наглядом поліції, що гонить її з місця на місце, як тільки спостереже, що ясна постать великої патріотки, як світло в темряві, притягає до себе найкращих дітей переслідуваної нації.

Прийшлося сидіти в тюрмі й тоді, коли під серцем своїм носила сина свого Юрка. Сиділа не один раз одночасово з чоловіком та старшим сином Михайлом. В тюрях же писала часто й книжки для любих своїх діток, хоч вязнили її не раз з простими злодійками та повіями. Ніщо не зломало її віри в слушність справи, ніщо не захитало любові до поневоленого народу.

Коли одного разу поїхала після тюремної каторги відпочити до чоловічої сестри в панський двір, де “селян і на обрії не було видно, — як сама каже, — то це панське життя стало напоперек горла. Одинокою розвагою було йти з дітьми в степ, де котиться кудись сріблясте перекотиле, де в ярочку білє хатка, а там хутір заховавсь коло криниці.”

У коротких вільних від тюремного життя хвилинах, завсіди стає до праці, пише, уладжує хоч недозволені курси, за кладає дитячі садки, шкілки, захоронки, навчає, перетримує нелегальну літературу, дає захист українським революціонерам і робітникам, що їх переслідував царський уряд. В той спосіб, переїзджаючи мимоволі з місця на місце, з тюрми до тюрми, С. Русова мала нагоду познайомитися й працювати з найкращим, найсвідомішим українським громадянством. Усі світочі нашого гарного письменства, науки, театру, музики, політики (що визначилися за кілька десять останніх років) С. Русовій добре знані; з усіма С. Русова працювала, сходилася, дружила.

В часі визвольної боротьби в короткому ясному періоді

нашої самостійності С. Русовій призначено високе й відповідальне становище комісара дошкільної та позашкільної освіти. Вона з запалом взялася до праці, стараючись на вільній землі примінити усе своє широке знання й досвід для добра своєго народу.

Але не довго триває це щастя. З українською владою, що мусіла покинути столицю незалежної України — Київ, переїздить Софія Русова до Камянця Подільського, де починає викладати в українському університеті. Крім того організує допомогу раненим і полоненим військам українським, організує Українську Національну Жіночу Раду.

Після остаточного розпаду нашої держави Софія Русова деякий ще час залишається під большевиками в Камянці, але не переносить того режиму; в зимі переходить Дністер і після ще деяких мітарств опиняється на еміграції в Чехословацькій Республіці у Празі. На шістдесят шостому році життя, в той час, як інші жінки звичайно кидають усюку громадську працю й відходять у забуття на відпочинок, зачинає Софія Русова нове життя, повне труду, й нову корисну працю. Вона стає професором педагогіки в Педагогічному Високому Інституті ім. Драгоманова в Празі, і там не тільки живим словом, але й письмом поширює нові наукові думки на полях виховання, як і все досі, навіяні глибоким аж до жертв патріотизмом.

І на еміграції С. Русова бере живу участь у громадському, а зокрема жіночому життю. Вона на славу заступає нашу національну думку й українську жінку перед широким світом на чужині.

Попри цю всю важну й незвичайно цінну роботу, яку веде наша шановна діячка й учена на чужині, у важких умовинах і тяжкій боротьбі для кусника хліба (на 78 році життя) — Софія Русова збагачує науку своїми дуже цінними творами.

Незвичайної ваги її спогади про чільних передових людей, з якими С. Русова жила, сходилася, працювала. Ось жмуток таких прецинних біографій — спогадів про чільне наше жіноцтво зібрали ми в одну скромну збірочку й подаємо нашому громадянству, зокрема нашому жіноцтву. Вчіться на примірах минулого, як жити й працювати для майбутнього,

а прикладом у цьому хай буде нам авторка оцих цінних нарисів — Софія Русова!

Вона дописувала до ріжних наукових і популярних журналів, між іншими й до „Жіночої Долі”, якої була дуже цінною співробітницею.

О. Кисілевська.

(Замітка: Софія Русова умерла 5 лютого, 1940 року.)

В С Т У П .

Український Жіночий Конгрес (в 1934 р.) в память першої жіночої організації в Галичині мимоволі викликає в усіх нас питання про ролю й значіння жінки в загальному культурному процесі на Україні за останні 70—90 літ — тобто майже за ціле століття. Ставлячись цілком об'єктивно, можна сказати, що роля ця була дуже визначна, й жінка внесла в загальний культурний наш поступ багато чогось своєрідного, належного до особливостей жіночої психольогії.

Ми не належимо до тих учених, які цілком урівнюють чоловічу психіку й жіночу; між чоловіком і жінкою є різниця, завдяки і фізично-фізіологічній природі жінки, і довговіковим історичним умовинам її життя, і завдяки самій її ролі матері. Але культурне життя що-далі вимагало поширення цього призначення, накладало на жінку все нові обов'язки, більш ріжноманітну працю: виховниці, господині, громадянки. Ці три завдання викликували жінку поза мури її родинної хати, а часто навіть і поза межі батьківщини.

Що-далі удосконалюючись в цих трьох завданнях, жінка виростала на наших очах — і з простої породильниці своїх дітей вона стає правдивою їх матірю, з невільниці чоловіка, потрібної лише для задоволення його полових інстинктів — жінка стає дружиною, товаришкою чоловіка; визволяється з вікового рабства, стає економічно незалежною, самостійною робітницею; з несвідомої покірної рабині усякого політичного укладу її батьківщини — українка стає громадянкою, що свідомо ставиться до справедливого й несправедливого ладу народного життя; вона стає енергійним борцем за країну долю свого народу.

Такий природний життєвий стан перейшла українська жінка від інстинктивного несвідомого вузького родинного життя до широкої діяльності добре освіченої виховниці й громадянки, якій український народ завдячує немало в своїх змаганнях, як до освіти, так і до волі, до свого національного й соціального визволення.

Багато вчених етнографів і чужих мандрівників, що при-

глядалися до народного життя на Україні, зазначили особливо гарне родинне життя й пошану до жінки, до матері українського народу.

Недурно в народніх українських думках і взагалі в народній поезії часто висловлюється пошану: так (в думках) молитва матері рятує сина від усякої недолі на морі й на землі; не має долі той син, що зневажив свою матір хоч би образливим словом. Нема в європейській поезії такого ніжного й глибоко-поважного вислову до матері, що його дає нам наш правдивий народний поет Т. Шевченко:

У нашім раю на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим.

Або в поемі “Марія”, “Неофіти”, “Мати покритка”. В цих творах великий поет ідеалізує українську жінку вже не тільки як породильницю дитини, але як свідому її виховницю, що співчуває великим ідеям своєї дитини.

Оце розуміння високих гуманістичних ідей і є перший вираз духового розвитку жінки. А що наш великий поет назвав “своєю донею” одну з таких українок, що зрозуміла несправедливий стан нашого поневоленого народу і для протесту проти цього знайшла живе гарне слово в нашій народній мові — то й ми можемо цю українку, Марію Марковичеву, відому під псевдонімом “Марко Вовчок”, визнати, як першого “корткого пророка”, що відкрив двері для протесту проти всякого поневолення, а впершу чергу поневолення жінки-матері. І в цьому жіночому пробудженні грає ролю не так сама Марко Вовчок, як те значіння, що його надав їй Шевченко. Він у неї захотів втілити ту ідею, що знаходиться в вище зазначеніх його поемах і в присвяченому їй вірші “Сон”:

І сниться їй той син Іван
І уродливий і багатий —
Уже не панський, а на волі
І на своїм веселім полі
У двох собі пшеницю жнуть.

Мов новий світливий обрій розяснився перед українським жіноцтвом; певна мета зазначилася для життя — визволення рідного народу, і захопились нею жінки. Одні палко відда-

лись політичній боротьбі й сміло стали поруч з тогочасними південними революціонерами. Їх імена свято бережемо в пам'яті — це Маруся Ковалевська й Людмила Волькенштайн; вони віддали своє життя цій ідеї — одна закінчила його на каторзі, друга у далекому Сибіру. І не одна українка так само сміло пішла їх слідами в політичну боротьбу за волю свого народу, як напр. Ольга Басараб, що згинула вже майже на наших очах, в наші часи.

Та не один лише шлях веде народ до визволення і не одною політичною боротьбою осягається воно. Є ще шляхи освіти — народ кохає в неволі, поки він темний. І за освіту вхопились наші жінки. Розпочався новий рух до науки, домагання вступу до високих шкіл для жінок, а насамперед допущення до такої гуманістичної науки, як медицина. А коли московський державний уряд не задовольнив цих вимог, жінки тікали до Ціріху в Швейцарії і там вчилися та приглядались до вільного життя швейцарського люду.

Вертались наші дівчата з Швейцарії з поширеним світоглядом і організовано вимагали дома в Києві таких високих шкіл або тимчасових курсів, які дали б жінкам можливість не лише вчитися, але й заняти вчительські посади, щоб потроху завоювати собі економічну незалежність.

І з якою радістю вітали ми наших перших учительок в гімназіях — Єгунову (в Одесі) та цілу низку достойних гімназіяльних учительок у Києві!

Але за освітою не губили наші дівчата (в 70—80 роках) і головної мети — вияснення національно-політичних завдань на користь усе тої самої мети: визволення народу. В Києві організується гурток дівчат, під головуванням визначеної курсистки Доброграєвої, який працює над своєю політичною самоосвітою. Дівчата мають свою бібліотеку, зносяться з Драгомановим, ширять його закордонні твори, деякого із своїх членів посилають на село на народню працю.

І ось в 90 роках появляється між нами перша справді вчена жінка Олександра Єфименкова, що пише власні оригінальні праці з історії; вона вносить в ці досліди нову течію: історія є життя народу, а не лише факти урядової чинності. Вона перша осягає посаду професора спочатку на Бетужевських курсах в Петербурзі, а потім при Харківському університеті.

Тимчасом при першій організації українського театру виявляються надзвичайні драматичні артистки на українській сцені, а між ними, як зірка, світить Марія Заньковецька, що так глибоко зrozуміла душу української селянки і так по мистецьки виявила усі її почуття.

Багато дали жінки-письменниці для української літератури. Найкращі з них не тільки слідували за тими течіями, що їх творили видатніші наші письменники, але вкладали в скарбницю нашої прози та поезії дещо й своє, цілком оригінальне: так Дніпрова Чайка внесла першу красу зовсім природного, не штучного символізму. Леся Українка з патріотично-етнографічної лірики сміло переступила в широкий світ загальнолюдських переживань не тільки нашого народу, а й народів даліших від нас історично, але близьких до нас тими національними й політичними ситуаціями, в якій ставила їх історія. Ольга Кобилянська дала нові соціальні епопеї з життя ріжних верств українського суспільства і так тонко, як ще ніхто, освітила глибокі таємниці жіночої душі. Серед нових молодих наших письменниць ми бачимо теж нові змагання освітити якнайкраще ріжні драматичні моменти народнього життя, — Галина Журба; багато нової “закарпатської” поезії і краси вносить в свої молоді твори І. Невицька, і щось дуже оригінальне, цікаве бачимо ми в коротких нарисах відомого єгиптолоґа, знавця світової східної літератури — Наталі Королевої.

Так за 70 літ вибороли собі наші українські жінки почесне місце на полі науки, мистецтва, літератури; виявили себе самовідданими політичними діячками, а в останні часи (з початку ХХ ст.) знайшлися поміж ними визначні організаторки в соціальному життю українського народу, як Олена Кисілевська, Мілена Рудницька, Людмила Черняхівська.

Як тільки вибухнула світова війна, Людмила Черняхівська вся віддається гуманістичній праці: вона організує притулки для дітей — цих перших жертв війни; вона помогає братам-галичанам, що їх царський уряд вирвав з батьківщини, іде в Сибір, куди їх були вислали й старається якось поліпшити сумні умовини їхнього життя. Вона закладає в Києві гурток жінок при українськім шпиталі, де вони сердечно піклуються раненими українськими солдатами. Гарна письменниця ця жінка чулої, високої душі нераз кидає перо, своє пи-

сання й іде назустріч чужому горю, чужій недолі, щоб своїми силами помогти братам і сестрам.

М. Рудницька несе в широкий світ наші змагання до волі й незалежності.

Учасниці першого гурта українських жінок Кобринської — Олена Кисілевська, Уляна Кравченко й інші можуть тішитися: жінки не проспали ці 50 літ, вони не забули ані своїх родинних обовязків, ані громадянських; в боротьбі за волю-доля свого народу виступали сміло й самовіддано і новим генераціям, своїм молодим сестрам, передають чисте, незаплямоване ніякими компромісами своє гасло: „Україна вільна, незалежна й щаслива” і свій заповіт:

“Борітесь сестри....

Любіть її.... Во время лютे,
В останню тяжкую мінуту
За неї Господа моліть....

Прага, 27/2 1934 р.

С. Русова.

Наталія Кобринська.

(1851 — 1920)

I.

В 1920 році умерла відома галицька письменниця й громадянка-діячка — Наталія Кобринська, їй усе жіноцтво в Галичині присвячує її памяті свої щирі вдячні спомини.

І пройде ще кілька десятиліть, а її так само будуть згадувати з пошаною й подякою, бо вона не є звичайною талановитою письменницею, яких багато виступає в українській літературі, вона була піоніркою жіночого визволення в Галичині, а хто прокладає нові шляхи для культурного розвитку суспільства, той назавжди вписує своє ім'я в історію того народу, якому він відкрив нові обрії в його поступових змаганнях.

Наталія Кобринська своєю громадською працею дійсно відкрила нове джерело культурних скарбів для свого народу: вона закликала галицьке жіноцтво скинути з себе кайдани темноти, економічної залежності, моральної пригнобленості, сміло йти до знання, до духової й економічної незалежності, й на цьому шляху виявити усії свої до того часу приспані творчі сили та нести їх на добро свого народу. Як і кожній піонірці, Наталії Кобринській довелось пережити чимало розчарувань, подолати великі перешкоди, переслідування від тих людей, на яких вона могла б числити, як на помічників. Але вона все це перемогла, й наслідки тої перемоги у всіх на очах: українське жіноцтво в Галичині можна визнати одним з найбільш поступових по своїх скарбах, так і по його громадській організованості. Праця Наталії Кобринської дала певні корисні для українського народу результати.

II.

Наталія Кобринська, з роду Озаркевичів, народилася 1851 року в селі Белелуї, де її батько був священиком і послом до віденського парламенту. Родина була і заможна і

культурна, але по звичаю тих часів Наталю не посилають ні до якої школи (та їх майже не було для дівчат), а виховують дома. Вона рано захоплюється читанням, читає Тургенєва, Гоголя, Міцкевича, читає не поверховно, а з глибоким вдуманням і розумінням. Вона дуже молодою дівчиною вже кермує розвитком цілої групи молоді — своїх братів-гімназистів, їх товаришів — що перебували вакаціями в гостинному домі її батька. Цей дім священика в Белелуї був центром, де збиралась молодь, приваблена духововою й фізичною красою молодої господині, її грою на піяні, співами, гарними обставинами усього хатнього життя Озаркевичів.

20-ти літ Наталя виходить заміж за теольога Кобринського. Гарний, стрункий хлопець, з ніжною душою й таким самим ніжним голосом — тенором. Сам широко освічений, він продовжував інтелектуальне виховання своєї молодої дружини. Обоє були щасливі, але не довго — за шість літ гармонійне життя перервалось; Теофіль Кобринський умер, і молода вдова, не забезпечена жадними матеріальними засобами, їде до батька й там живе майже все життя.

Для її розваги в її невтішному горі старий Озаркевич іде з нею до Відня, вводить її в Товариство "Січ", посилає її з сестрою в-других Софією Морачевською в Швейцарію, де Кобринська знайомилася з Драгомановим, який робить на неї надзвичайне враження.

З цих мандрівок Кобринська вертається вже з певним пляном, ясною метою життя: піднести жіноцтво до розуміння своєї людської вартості, вказати їйому шлях, щоб стати корисним членом суспільства. Вона розуміє, що одинокими зусиллями її тяжко буде осягнути мету, її змагається організувати, об'єднати жінок; закладає перше жіноче товари-

Наталія Кобринська.

ство в Станиславові, 1884 р., з метою дати змогу небагатим жінкам користуватися найкращими книжками, працювати над своєю самоосвітою.

На жаль, несприятливі обставини в місцевому суспільно-му житті вкоротили віку цьому товариству й навіть примусили саму її організаторку від нього усунутися, як вона сама каже в своїй статті “Руське жіноцтво в Галичині в наших часах”. Товариство це не могло проломити першого льоду й хоч у двох роках свого існування здобуло собі більш членів, ніж товариство львівське (“Общество Русских Дам”, 1876 р.), та все таки в самім зрозумінні його програми зявились такі ріжниці, що й ціла праця товариства була покищо значно спинена, а консервативні елементи від самого початку намагалися перетворити все товариство на філянтропійне.

1887 року Кобринська вже обеднє жінок не лише з Галичини, а й з Великої України. З підмогою І. Франка та Олени Пчілки вона видає у Львові збірник жіночих літературних праць — “Перший Вінок”. — Тут бачимо твори вже відомих у той час галицьких письменниць У. Кравченко, О. Бажанської, М. Рошкевич — і твори наддніпрянок: Г. Барвінок, Дніпрової Чайки, Лесі Українки, О. Пчілки. Сама Кобринська подає тут свою першу повість — “Пані Шумінська” і образок з життя “Пан Судія”.

Але вона — душа всього збірника; вона в ньому в 4 статтях пише про стан тогочасного жіноцтва в Галичині, про рух жіночий, про умовини життя жінки з середніх верств. Вона ж захищає свій збірник від занадто суворої критики, що з'явилася в часописі “Зоря” за 1887 р. Вона справедливо каже: “Історичну вартість жіночого альманаха (Перший Вінок) складають по моїй думці, не поодинокі його праці, але той факт, виявлений цілим його складом, що жіноцтво наше на цілім просторі широкої Русі-України почулося до свого існування народнього, що інтелігентна жінка наша почулася рівночасно і русинкою і чоловіком, упімнулася о своїй праці національні і громадські — факт радісний з погляду суспільного і історичного. Підняти себе, свої народні і громадські права і обовязки — це ж не заслуга, а обовязок усікої розумної людини, обовязок, який веде за собою дальші важні обовязки”. (Див. “Відповідь на критику Жіноч. Альманаха”. Чернівці, 1888, ст. 4).

Ось як добре розуміла свої завдання редакторка “Першого Вінка”, і як вона сміло зустрічала і критику, і насмішки, і просто лайки, якими тогодене суспільство Галичини обкідало її шляхетні змагання.

Кобринська продовжувала свою працю. В 1893 р. вийшов другий збірник в місті Стрию під заголовком “Наша Доля” і третій під самим заголовком в 1896 р. у Львові. У цих двох останніх збірниках ми вже не бачимо творів н'аддніпрянок (окрім Ганни Барвінок), але зміст набирає більшої ріжноманітності. Окрім красного письменства жінки оглядають літературу західно-европейську, дають статті публіцистичні й етнографічні. Кобринська і тут вяснює жіноче питання і наприкінці 3-го випуска “Нашої Долі” дає дуже цікавий “Фейлєтон”, де вона присвячує кілька цікавих для нас слів смерті М. Драгоманова, як “велику болючу страту”: “Під оживляючим промінем його всесвітніх ідей, стаючих в обороні слабших проти сильних, набрало відваги й галицьке жіноцтво і піднесло свою справу. Драгоманів не слідив за жіночим питанням, та все ж таки вчинив тому питанню не малу прислугоу.”

Серед усіх цих літературно-видавничих заходів Кобринська не забуває за свою головну мету — можливість для жінки освіти, яка одна може забезпечити їй її визволення. В 1890 р. з її ініціативи галицькі українки вносять до Державної Ради петицію про дозвіл жінкам вступати до університетів. В 1891 р. вона скликає жіноче віче, на якому складають петицію за основання першої жіночої гімназії. Під її ж таки впливом в галицькім соймі з'явився внесок за допущенням дівчат до класичних гімназій. Одночасно Кобринська виступає, як перша піонірка організації дитячих селянських охоронок і від імені редакції “Нашої Долі” друкує “відозву до руського жіноцтва” в справі охоронок. Так закликає жінок залідати товариства з метою організації по селах охоронок, чим дійсно жіноцтво виконало б велику культурну місію. Тут ми вже бачимо в Наталії Кобринській не лише феміністку, а народничку, що ясно розуміється в потребах селянського життя й закликає жінок йти до селян, допомогти їм. Але її раціональні змагання Кобринської викликали в пресі її в тогоденому галицькому суспільстві постійні протести й докори.

В 1904 році Кобринська переїздить із Болехова до Львова.

ва з тою думкою, щоб там видавати жіночий часопис для ширшої пропаганди ідеї визволення жінки. Але вона не знайшла підтримки в тогочасному львівському суспільстві. Самі жінки не розуміли потреби в такому органі, вони вже самі починали йти тим шляхом, що їм показала перша піонірка, вчилися, здобували собі що-далі ширші можливості, більші права.

І стала дивна річ: замісць того, щоб, зрозумівши змагання Кобринської, гуртуватися коло неї, навколої її світлого гасла — визволення, незалежності — жіноцтво галицьке ухилилося від своєї учительки. Кобринська це почула своєю чулою душою і, коли її заходи біля жіночого часопису розбились об індиферентність самих жінок, вона сама усунулася від ширшої громадянської, публичної діяльності. Вона повернулася до дому, на провінцію й перестала відвідатися печатним словом; вона ізоляється, покидає і громадянську і літературну діяльність. “Одну радість мала вона до кінця життя”, каже нам п. Окунєвський у своїх “Споминах про Неї”: “вечорами сходилися в неї, в її хаті в Болехові міщанські дівчата. Ця чиста непорочна молодь, мов вінок, окружала її; а з уст невинних лилися тихі пісні, розказувались оповідання”.

В 1920 р. Кобринської не стало, вона умерла на самоті, як і прожила останні свої роки. Не стало людини з душою всеохоплюючою, що співчувала людському горю, з душою, що не знала злоби.

Окунєвський так її характеризує: “Це була душа з боюю іскрою. І хто відчув і пізнав, що це не буде нічна людина, але один з тих небуденних типів людства, в котрім дух уже володіє матерією, той мав чудову нагоду пізнати й відчути увесь аромат високої многогранної гарної душі. І тоді вона сипала перлами свого знання, свого почуття, не жадаючи за це жадної заплати. Коли ж хто з окруження не умів, або нарочно не хотів цього видіти і своїми грубими підозріннями доторкав її тонких душевних фібрів, то вона їжилася, ставала шорсткою і, на жаль, кидала усю роботу, до котрої заbralась була у своїм високім пориві.” (Див. брошуру: Першому українському борцеві за права жінки”. Спомини Окунєвського, ст. 5, 9, Львів, 1921).

На диво, смерть Кобринської пройшла майже непоміче-

ною в суспільстві, лише кілька офіційних некрольогів в пресі, та одна більш сердечна згадка в "Нашій Меті" від жіноцтва Станиславова. А де ж усі ті жінки, яких небіжка вела з темряви до світла, з невільництва до визволення?

Щоб вияснити єобі цю невдячність, треба трохи зупинитися на питанні, як розуміти жіночу справу, той рух, що, як не-як, а за якихсь п'встоліття привів жінок майже усього культурного світу до рівності жінок з чоловіками в правах економічних, освітніх і політичних. Це справді велика перемога, але чи це зробила праця жіночих установ і товариств, чи проста вимога життя серед змінених загальних, а особливо родинних умовин життя? Звичайно, слава тим жінкам, що перші зрозуміли ці вимоги життя й той шлях, яким найкраще пристосувати жінку до нових умовин життя; її неволя, темнота вже ставали шкідливими не лише для самої жінки, а й для того народу, до якого вона належала; в усіх народах йшов жвавий рух до свободи, до освіти знання, і жінка мусіла, як дружина свого чоловіка, як мати своїх дітей, — приняти певну участь у цьому рухові, й благословенні ті, хто вказав перші шляхи до цього конечного єднання духового м'яж чоловіками й жінками.

Визволення жінки не є акт фемінізму, а такий же природний вияв політичної і культурної людської соціальної еволюції, яким був акт визволення кріпаків, муринів.

Проф. Грушевський дає таке пояснення слабого руху серед жіноцтва, відповідно тогочасному станові галицького суспільства. Він каже: при слабій фабричній організації нема підвалини для організації жіночої робітничої верстви; українська інтелігенція до недавна складалася з самого священства, а тут примусова рання женечка забезпечувала переважній масі дівчат замужество і це ослабляло стимул до еманципації; матеріальне ж убожество не давало розвинутіся культурним потребам. Коли до цього додати консерватизм і духову заскорузлість старших поколінь (що в тім йшли за польською суспільністю, яке було їх культурною проводиркою), то не можна дивуватися, що заходи п. Кобринської знайшли в суспільстві не тільки байдужність, а й глум і ворожнечу. Навіть і в тих радикальних кругах, з котрими хотіла йти разом п. Кобринська, її феміністичні ідеї стрічали не у всіх співчуття, декому вони здавались маловартними

і навіть смішними забаганками поруч тих загальніших справ, що стояли на дневнім порядку". (Див. "Літ. Наук. Вістник", IX, 1900. — М. Грушевський: Наталія Кобринська).

Оглянемо на-коротко, які то саме справи цікавили тогочасне поступове галицьке суспільство. Це був той час, коли інтелігенція в Галичині почала визволятися з-під впливу польської культури, польських змагань до аристократизму. Свідомо зміцнялось єднання з Україною Наддніпрянською й росло бажання виявити себе, як щось особливе, українсько-галицьке. Молодь гаряче хапалась за можливість використати всі можливості свого австрійського конституційного ладу. Один часопис виникав по однім, повставали товариства — ріжноманітних потреб і змагань; скликалось зїзди; працювали "Просвіти". Але в усьому цьому поступовому дусі на перешкоді ставала темнота народних мас, брак освіти, не тільки в нижчих, але й у середніх верствах суспільства. Жіноча освіта по селах майже не існувала. Тільки в 1872 р. заведено шкільний примус для дівчат і під страхом кари почали вони ходити до школи, але шкільна наука визначається на селі такою непотрібною, що, відбувши її, дівчата й не заглядають до книжки та швидко забувають читати й писати.

Щодо загального руху, що запанував в 70-их і 80-их роках, його майжеувесь, щодо національного напрямку, провадили священики та їх сини. Щоб паралічувати його, міністер Голуховський видає розпорядження, щоб зменшити їх прийом до духовних семінарій. Але ці сини священиків, яким перешкоджали вчитися після цього розпорядження, кинулись до університетів і вчилися у Львові, Пешті, Krakovі, за кордонами Австрії. І тут, далеко ширша й далеко вільніша, університетська наука скріпляє поступовий розвій молоді, подає їй нові, досі не освідомлені гадки, наміри, змагання. З вищих шкіл виносила молодь нові думки про націоналізацію, демократизацію суспільства. Це відбивається на пресі, на літературі — ростуть переклади з чужих мов, реалістичний напрямок тогочасної французької белетристики Золя, А. Франса, Мопасана, німецьких письменників, пояснює в цілій низці статей Франко в новозаснованому місячнику — "Літературно-Науковім Вістнику".

Серед цих широких нових питань — літературних, соціальних та політичних — жіноча справа здавалась чимало

кому з поступовців занадто малою, яка мусіла сама собою розвязуватися разом з усіма головними питаннями, але на розвиток якої вони жадної допомоги не давали.

З болем у душі пише Кобринська: “В тім часі зорганізувалася третя вже партія в краю, звана радикальною, і стала видавати часопис “Народ”. Деякі жінки дуже числили на ту партію, котра положила своєю ціллю стояти за права робітників людей, на підставі, що питання жіноче є також лише питанням праці, зарібку і платні, а затим є питанням робітничим. Але “Народ” і його молоді адоранти якраз не підхопили тої провідньої думки питання жіночого”. (Див. “Наша Доля”, кн. I. ст. 3. 1893 р.).

Та їй без цієї допомоги невеличкий гурток жінок навколо Кобринської енергійно проводив у життя свої вимоги щодо поширення їх освіти — добуваються до університетів і вищих шкіл, організують жіночі гімназії, (це мало й національне значіння, — щоб українки не були примушенні ходити до польських “конвіктів”); добиваються поширення можливості зарібку для жінок — права на рівну працю з чоловіками.

“Економічна тіснота, — каже Кобринська, — викликує якраз питання жіноче в Галичині й шукає дороги, щоб вийти з дотеперішнього невигідного становиска жінки в родині.”

Але економічної рівноправності жінки ніде, ніколи не піддержували чоловіки; вони завжди бачили в цьому питанні щось для них самих дуже шкідливе; саме життя найкраще навчало жінку, як завоювати собі економічну незалежність, якою зброєю поширювати собі терен для потрібного зарібку.

І на галицькому жіноцтві можна прослідкувати цю поступову еволюцію, насамперед в найбільш численних верствах суспільства, себто серед дочок духовенства. Поперше, взялися вони до шкільництва. Учителство в ті часи одно вважалося почесним заняттям для жінки без засобів до життя. Далі кинулись до пошти та телеграфів. Потрохи вступали в торг, вдови по священиках відкривали маленькі крамниці, вступали скарбничками до “Народної Торговлі”, почали пробувати себе в літературі (хоч воно в ті часи не давало заробітку), в перекладах, в етнографічних студіях. Жінки по-

чали працювати біля народньої освіти — і вже в 90-их роках можна бачити, наскільки вони причинились до загального просвітного поступового руху, який котився так жвано в Галичині наприкінці XIX і при початку ХХ віків. І через те цілком зрозуміло, що Кобринська закінчуячи свої замітки про всі перешкоди, насмішки, протиакцію, якими преса, партії та поодинокі визначні діячі осипали її працю і все жиноче визвольне змагання, тішиться й великими наслідками своєї роботи: “Кожний признасть, що при таких обставинах, при такім малім нумерично проценті руської інтелігенції, почутту до загальних справ нашого жіноцтва, — яка велика мусить бути живучістю того питання, сильна ідея, котра його оживлює, сильна та ясна ціль, коли серед таких умов не лише зовсім не зникла, але заєдно побільшується група людей, котрі ті ідеї ширять.”

Кожна ідея, що має в собі здоровий поступовий зародок, завжди прокладає собі шлях і місце в життю усієї людності. Співпраця жінок на широкому терені науки, мистецтва, на шляху гуманної соціалізації людности, настільки життєва, що вона не могла загинути ні серед якого суспільства, тим паче під розумним керуванням такої визначної, морально й духовно обдарованої людини, якою була Наталія Кобринська. Як би вона раділа, коли б зі своєї темної могили могла оглянути жіночу працю сучасних українок в Галичині, яка свідомість виросла серед них за ці 50 літ, що відділюють нас від перших кроків діяльності Кобринської: вони виступають в парляменті, вони працюють у сенаті, вони роблять просвітно-політичні мандрівки по всьому світу, вони вкрили Галичину густою мережею жіночих товариств, освіта шкільна і позашкільна майже в їх руках, село має в свідомому галицькому жіноцтві поміч і керовників, до яких воно ставиться з повним довірям.

Так, праця Кобринської, як продуктивне зернятко — добре зародило й дало добрі жнива.

III.

Кобринська свою діяльністю, і громадською, і літературною, виступила як апостол ідеї визволення жінки, і внесла в свою літературну творчість усю ту правду, щирість, якою осяяне все її життя.

Літературна творчість Кобринської має в собі два моменти: перший цілком реалістичний, високомистецький, і другий, коли Кобринська захоплюється українським фольклором і хоче внести в літературу казково-символічний елемент. Своїми літературними працями Кобринська теж не мало причинилася до розвитку нашої жіночої справи.

Тяжко зважити в такої гармонійної людини, як Кобринська, яка її праця — чи літературна, чи громадська — дала більш користі для її улюбленого розвитку рідного їй суспільства. Вона писала так, як робила, усе — щиро й правдиво.

Оглянемо її літературні твори (Грушевський подає таким хронологічний список творів Кобринської: 1) Шумінська” — 1883 р., 2) “Задля кусника хліба” — 1884 р., 3(“Судія” — 1885, 4) “Як стара Янова їхала залізницею від Коломиї до Бурштина” — 1885 р., 5) “Виборець” — 1889, 6) “Жидівська дитина” — 1890, 7) “Перша учителька” — 1882, 8) “Lebeslanung” — 1892 р., 9) “Св. Миколай” — 1893 р., 10) “Ядзя і Катруся” — 1890, 11) “Відьма” — 1893, 12) “Душа” — 1898, 13) “Рожа” — 1897, 14) “Чортище” — 1898, 15) “Блудний метеор”, 16) “Омен” — 1899, 17) “Брати, друковане в 1921 р.). Далі йдуть численні публіцистичні та критичні статті Кобринської, її реферати, промови й недруковані речі).

Перше оповідання Кобринська написала на пораду одного січовика віденського, який сказав їй: “Пишіть про те, про що говорите і як говорите”. Вони саме вели розмову про становище матері в родині. Кобринська найкраще знала родинне життя священиків і написала про нього. Оповідання це зв'ється “Дух часу”, цілком справедливо, бо старенька Шумінська, жінка священика, нарікає, як “дух часу” розбиває всі її бажання про кращу долю її дітей, як він відводить їх від традиційних, віками прототипах стежок на нові, не досить зрозумілі для старенької, на її думку, мало забезпечені форми життя. Все оповідання — це спогади старої; ця проста форма вабить читача своєю безпосередністю, правою. Ви так і бачите цю стареньку коло вікна з панчоховою в руках, чиє життя все віддане дітям, так і пройшло в цій хаті в клопотах, в любові до своїх дітей, які ось тепер відлітають не тільки від неї, а й від усіх тих традицій, що їх старенька так викохала за довге життя.

Написано оповідання усе, як один безпереривний спо-

гад, і не має в собі жадного героя, чи геройні, але вона — оця старенька, що машинально перебирає голками своєї недовязаної панчохи, — вона, що перебирає в голові своїй всю довгу низку подій, звязаних з ростом її душі, вона стає перед читачем, як живий образ минулого, серцем, повним любові, з простим первісним розумінням життя, з тривогою перед неясним майбутнім.

Оповідання написане з такою щирістю, теплотою до цієї матері, у якої “дух часу” відбирає її дітей, зміняє все розуміння добра життєвого — що можна сміливо сказати, що по своєму реалізму і сердечній теплоті нарису — це є найкращий твір Кобринської.

Оповідання “Дух часу” було надруковане в “Першому Вінку” (1887 р.) і було оцінене тогочасною критикою. Це додало деякої самопевності дуже скромному авторові, й вона пише, як продовження “Пані Шумінської” повість “Задля кусника хліба”. Тут гарно закреслені ті соціальні забобони, які так різко розріжняли ці верстви — духовенства, і селянства; тоді як інтереси, звичаї обох мало чим відріжнялися.

Треба згодитися з тими літературними критиками, що визнають повість “Задля кусника хліба” продовженням “Духа часу”, бо це справді малюнок з того безпросвітного осередку, до якого ще не торкнувся “Дух часу”, в якому загибають жертви традиційних умовин життя. Кобринська й не могла змалювати нового типу, бо такого ще й не могло бути під той час, вона лише виявляла негативні обставини життя більшості жінок і тим підтверджувала конечність визволення, потребу освіти, вільного вибору праці, які тільки й могли визволити тогочасну жінку.

Беззмістовність життя жінок в більш забезпечених матеріально верствах суспільства Кобринська дуже гарно виставила в повісті “Ядзя та Катруся”. Тут дві геройні — панянка Ядзя і проста селянка Катря.

Ці два оповідання “Дух часу” та “Ядзя і Катруся” — то найкращі твори Наталії Кобринської.

Деяка ідеалізація села в останньому природно виникала перед пером авторки теж, як одна з рис пануючого тоді настрою. Вона — попередник тих талановитих народників, які в 80-90 роки склали народовчу белетристику Галичини — Маковей, Стефаник і інші.

Таким народовчим оповіданням є “Виборець” Наталії Кобринської. Тут уже нема ані ідеалізації народу, ані тенденційності — тут сама правда. Дуже гарно змальовано, як поволі пробуджується в душі Якима — звичайного селянина, уперше прикладаного до виборів, його національна свідомість.

“Виборець” по своїй реальній красі, по опису жінки Якима, типової Якимихи, по типовій розмові двох бабів — Якимих з Іванихою — може бути порівняний із найкращими творами Нечуя-Левицького. Тут ми бачимо, що Н. Кобринська добре знала не лише осередок духовенства, але й щиро селянський, що вона розуміється не лише на жіночій душі, а й на душі звичайного селянина.

З інших коротких нарисів Кобринської з народнього життя дуже гарний у своїй безпретенсіональності — це “Перша учителька”, ота “няня”, від якої діти так безпосередньо набираються знання народнього фольклору; через ней вони живуть в єднанні з природою і з усіма подіями селянського життя. Це гарненький нарис, на який чомусь критика не звернула жадної уваги.

Правдиво й майстерно написане теж оповідання “Жидівська дитина”. Спробу Кобринської перейти з життєвого реалізму на психологічну аналізу — “Судія” — не можна вітати, як удалу. Образ “Судії” вийшов неясний, блідий, а сама форма монотонна, не яскрава. Не має виразності й маленький нарис “Liebeslanung” — томлення любові молодого студента, що все шукає свій ідеал — золотокудру дівчину з синіми очима. Мріє за нею в хаті, шукає на вулиці, гадає, що знайде на сіножаті в селі, куди іде на літо. Не без гумору написано оповідання “Янова”. Як баба Янова їхала відвідати сина в Бурштин з Пістиня (на Покутті) і які їй на цій короткій дорозі сталися пригоди.

Цими всіма повістями та оповіданнями закінчується реалістична високоталановита творчість Кобринської. Далі, вона захоплюється народнім форкльором, трохи містичними настроями й пише новий цикль оповідань, які вже не мають жадного реалізму, відірвані від життя. Деякі оповідання — “Блудний Метеор” — вносять щось символічне, але, на нашу думку, досить неясно і необразно. З цих творів найбільш оброблене оповідання “Душа”.

Цікаво, як у творчій чулій душі Кобринської відбилися вражіння страшної війни, які вона переживала самітно в Болехові. Вона озвалася на ці страшні події коротенькими оповіданням-казочкою, як вона сама його назвала — “Брати”. Це короткий з душі вирваний стогін. Трохи є тугою символізму — зима — бабуся ходить по полях, і що вона на них бачить. Але Кобринська, що так щиро шукала єднання з Наддніпрянською Україною, зі своїми сестрами за Збручем, не могла не підкреслити того найбільш драматичного моменту цієї страшної війни, а саме, що вона ставила один проти одного рідних братів. Вона не розробила цей момент, як то було б дуже бажано, вона лише дає короткий епізод, так просто, щиро, як і все її писання.

В літературних творах Наталії Кобринської виявляється та школа мистецького реалізму, яку заклав в Києві Нечуй-Левицький і яку продовжували галицькі реалісти й реалістки кінця дев'ятнадцятого століття. В них крім того, відбилася ясна і яскрава постійна думка авторки за визволення жінки з її нудного пригнобленого стану. Це була життєва потреба того часу, яку Кобринська змагалася виконати і своєю громадянською діяльністю і літературними працями; і публіцистичними і белетристичними. І публіцистикою, докладами, відчитами й організаційною працею вона зуміла закласти той терен, на якому за 30 літ буйно розквітла й незалежність економічна і всебічна освіта жінки в Галичині. Вона в своїх афоризмах залишила їм заповіт, якому вони щиро слідують, а саме: “Іди крок за кроком, добиватись своїх прямуючих до вищого розвитку людськості, прав — оборювати противні погляди, що задержують найприродніший хід нових питань, доказувати при кожній нагоді силу і спосібність, дану жінці природою, та здобувати всі становиска, що вяжуться з новими, пробиваючими собі нову дорогу, завданням часу — повинно бути ціллю змагань жіночого руху.”

В літературну галицьку скарбницю Кобринська докладала свої мистецькі оповідання, які ще довгий час будуть талановитими зразками реалістичної школи української літератури.

Уляна Кравченко.

(Юлія Шнайдер — Нементовська.)

Серед піонірок жіночого відродження в Галичині стоїть зовсім окремо постать визначної поетиси Уляни Кравченко.

До цього часу ми не маємо її біографії, з якою могли б близче підійти до цієї надзвичайної людини, зрозуміти ті переживання її душі, які відбилися такими глибокими думками в її поетичних творах. Вони цілком переняті безмежною любовю до України, до її народу, але це не є той романтично-етнографічний патріотизм, який лунає в усій українській ліриці 19 століття, хоч сама поетеса своїми молодими роками і належить до кінця того століття. В поезії Уляни Кравченко бренить щось інше, більш широке, гуманістичне, щось близьке до найкращих принципів соціалізму, який саме в 80-ті і 90-ті роки захоплював найкращих українських учених і літераторів (Драгоманів, Франко, Зібер, Вовк і др.). До їх думок жадно прислухується молода співробітниця Наталі Кобринської і сама в душі своїй глибоко перетворює їх у ширі палкі слова.

Вона сама про себе каже: "Дивний мій цілий світогляд, дивний та інший, як у тих, що мене окружають. Читаю Шевченка та писати так не пишу. Не переймаюсь, не наслідую нікого, нічого не напишу, не скажу; або скажу, коли найду мову на це, що в душі моїй від літ залягає. Кипучою мовою слова попливуть, я правду терням добула."

Уляна Кравченко.

Це слова великого поета, який вірить, що знайде саме відповідне слово, щоб висловити правду. І далі вона себе називає співачкою недолі страждучих і обременених.... “тому, що не може бачити і не жаліти, що між людьми замного голодних, нещасних”....

Печаль моя з тими посестріла,
Що в ланцюгах, що зносять горя гнет.
На те терплю я, що цю чернь любила
За ню боролась, в бідності живучу,
Їй голосила світлих мислей лет,
В її побіду вірила блескучу!

В кількох словах своєї біографії (“Нова Хата”), вона щиро признається, що “колись в ранні молоді роки вона відверталася від виду нужди, іменно тому, що краса в душі царила, і краси бажала, що затяжко було бачити нуждарів, поборювати себе треба було волі міццю. І я в блесках і звуках купалась в ранці життя.... Та пізнавши людське горе зблизька, не можу замкнути очей — не можу про одну зовнішню красу співати — рада б піснею, ділом горе людей зменшити....”

І вона, тільки скінчивши семінар, іде учителювати в народню школу, несе туди “в народ” найкращий цвіт своїх думок, свою молоду повну любови енергію. Її вже не тягне в країну краси в Італію — її дух лине туди, “де наш край, мужицька де сім'я”!

Почавши працювати коло сучасного її руху жіночого визволення, вона скоро переходить до більш широких тем, до свого народу, якому присвячує багато гарних і дуже сильних поезій і вже в 1884 році каже:

Люблю тебе, народе мій убогий,
хоч ти в ярмі.
Люблю тебе, хоч ти, тяжкий невіжа,
живеш у тьмі.

І не розкриваючи перед нами інтимних причин її смутку й журби, вона дає нам більш глибоке їх вияснення:

О, як же можна думати про щастя.
Де нужда точить море сліз і крові?

Коли б не чула, як говорять люди,
Терплять насилля від тиранів світа,

Коли б не знала, що є в світі зло,
Коли б не знала.... я була б щаслива!

Скільки щирості й правдивої розпуки почувається в цих журлевих переживаннях поета, і не дурно ціла низка цих віршів названа автором "З пісень болю".

Уляна Кравченко має широку літературну освіту. Вона знає Гайне, Шіллера, Ленау, О. Толстого, Щевченка, Франка і ін. Деякий їх твір наче наводить її на якусь рідну їй тему, але зараз же вона випечує її в своїй творчій глибині цілком по-своєму, додаючи їй свої думки, свої змагання.

Ось так рівнобіжно написала вона на тему О. Толстого — "Ти знаєш край", але вклала до неї свої власні образи, слова. В усій своїй творчості вона залишається оригінальною, особливою, як це й сама за себе каже:

Собою я....
Коли б мусіла я бути іншою,
Жаль було б мені себе самої,
Не жила б я — коли б я мусіла
Бути не собою — а іншою....
Фальшу маски ненавіджу,
Такою хочу бути, якою душа моя,
Коли б іншою явитися доводилося,
Марніла б я, як квітка без води....

І от у цій самотності почувається в нашої поетеси щось велике, на що вона спирається і в своїй творчості, і в своєму життю. Це велике є — її релігійність, її щира упевненість в існуванні морального Абсолюта. В українській поезії мало лунають такі пессимістичні стогони, які ми бачимо в віршах У. Кравченко "З глибині". В усіх є або звернення-оклик, або молитва до всемогутнього Духа-Отця Вселенної, щоб дав „сили серцю до життя по правді, до жертви в ділах”... ("Prima vera", стор. 83). І разом з цим великим Богом живе в душі нашої поетеси ще одне божество, яким живе, якому вона служить віддано — це Україна, — і віршах її виригаються час від часу такі глибокі пережиті слова:

Україно! Єдина ти на світі.
Яка ти мені мила і свята;
Моя ти Нене, я ж твоя дитина,
Що суть душі завдячує тобі!

В У. Кравченко, як у самої людини, так і в її поезії почувається духова моральна сила, яка корисно впливає на мо-

лодь, виховує її в принципах високого розуміння обовязків у життю. В "Слогадах", "Н.Х.", ч. 12, 1928, цілком справедливо сказано, що читання поезій У. Кравченко викликує „душевне піднесення, хочеться бути ліпшою, потрібною в життю, мати силу ити на новий шлях."

От через що ця шановна піонірка жіночого відродження в Галичині має право присвятити молоді цілу збірку своїх поезій і сказати в ній:

Одна лиш ціль,
Тому з нас кожний присягає
У Твоїх стіл:
Прийдемо, з пут Тебе звільнити
І труд і біль,
Для Тебе кров дамо пролити!

Щаслива українська молодь, що має в своїй літературі таких духових керівниць, як О. Кобилянська, Леся Українка і У. Кравченко.

Марко Вовчок.

**(Марія Вілінська. По першому чоловікові — Марковичева,
по другому — Лобач-Жученкова).**
(1834—1907)

Це ім'я переносить нас у ту далеку й дуже цікаву епоху, що її відділяють від нас уже поверх сто літ. Епоху, яка була осяяна генієм Шевченка і в яку викохались основи на-

Марія Марковичева (Марко Вовчок).

шого національного світогляду. Вже пролунала перша свідома літературна думка Котляревського; вже пробуджений був творами Квітки в українському суспільстві інтерес до життя й долі українських селян; трудами Метлинського, Ма-

ксимовича й Костомарова розпочато наукові обслідування душі українського народу, як вона виявлялася в народній пісні і в історії, і визначалися в деклараціях Кирило-Методіївського Товариства основні нариси політичного думання українських поступовців. Але ще зоря нового життя на Україні боролася з темрявою вікової неволі під пануванням московських царів і петроградських імператорів: Шевченко страшдав за своє вміле натхненне слово на далекому засланні, суверо покарані були члени Кирило-Методіївського Товариства і тяжко конали в кріпацькій неволі мільйони українського народу.

Сентиментальні повісті Квітки й етнографічні ескізи Стороженка не торкалися тяжких умовин життя тогочасного поневоленого селянства, лише вірші Куліша та його художні історичні повісті тримали українське суспільство в тому ж піднесеному настрою, який був викликаний сильною поезією Кобзаря.

І ось в такий то час в 40 та 50 роки культурного пробудження харківського та київського суспільства виступила на літературну працю та надзвичайна жінка, яку сам Щевченко називав “своєю донею”, яку в присвяченіх їй віршах він називає “кортким пророком” — Марія Марковичева, що писала під ім'ям “Марко Вовчок”.

По своєму походженню не була вона чистою українкою; народилася в 1834 році, в родині мішаної національності польсько-українсько-литовських батьків. Мати її була добре освічена й старанно виховувала своїх дітей. Марія виростала гарною, спритною, добросердечною дівчинкою. Для навчання мати післала її до приватного пансіону в Харкові. Там, мабуть, Марія уперше зустрінулась з українським рухом, бо харківський університет був тоді його центром; там серед професорів визначалися українці: Метлинський, Корсун, Костомарів, Петренко; там видавалося українські літературні збірники “Сніп”, “Молодик”.

Потім в Орлі, де М. В. проживала у своєї тітки, збиралася у сальоні пані Мордовиної чимало харківських студентів і московської інтелігентності молоді, а також і місцевої інтелігенції. У цієї ж тітки молода дівчина познайомилася з визначними російськими етнографами — Якушніним, Кірєвським. Сюди ж до Орла був висланий Опанас Маркович (покараний за участь в Кирило-Методіївському Товаристві).

Українську мову вона почула в дитячі роки від свого діда, який старечим голосом, але з великим почуттям співав їй українських пісень. Особливо ж захопилася Марія українськими піснями, коли почула їх в гарному виконанні молодого барітона, висланця з України — О. Марковича. Вона й сама була дуже музикальна, добре грала на фортепіані, мала велику музичну пам'ять і знала на пам'ять до 200 народніх пісень.

В 1851 р. М. В. одружується з Марковичем, і він везе свою гарну жінку до Чернігова, де стає на посаду коректора "Чернігівських Відомостей". Молода жінка, що звикла в своїй родині до заможного життя, зазнає тут справжніх зліднів.

Родиться в неї дівчина, та скоро вмирає, а батьки не мали грошей, щоб їй який-такий хрест поставить. Починаються переїзди Марковичів у шуканню заробітку з Чернігова до Києва, з Парафіївки (де перебували в багатого землевласника Тарнавського) до Немирова. Але Марія Марковичева вже намітила собі певне завдання і скрізь користується усікими обставинами для його виконання: у Тарнавського вона привидляється до того, як пани поводяться з кріпаками; в Києві оселяється на Куренівці, знайомиться з народом, вчиться його мови, записує народні оповідання, прислівя, пісні, складає цілий слівник української мови; в Немиріві, де чоловік її служить учителем у гімназії, вона отримала серед національно свідомого учительства. Її краса, ласкова горда вдача, її розум скрізь приваблюють до неї людей.

В 1853 році родиться син Богданко і стає на все життя коханою дитиною і батька і матері.

В Немирові усе інтелігентне життя в гімназії купчиться коло Марковичів. Марія Олександровна і тут продовжує учитися української мови; користується порадами вчителя Дорошенка, доброго знавця мови. Сам Немирів поза стінами гімназії не мав нічого привабливого — це було польсько- жидівське містечко (усього 5,500 мешканців), що належало багатому панові Потоцькому. Але околиці Немирова були надзвичайної краси. Чимало прогульок робила Марко Вовчок і по своїй звичці заводила знайомства серед селян.

Тут, серед гарної природи, серед дружнього товариства написала М. В. свої перші оповідання і в 1857 році післала Кулішеві: "Знай, ляше" та "Викуп". В листі завважила, що це

все правда, а не вигадка. Куліш їй дещо поправив, але вона не з усіма його заввагами згодилася і тільки після нових по-правок оповідання були подані до друку.

Куліш і не гадав, що автор це жінка, і казав, що він, як бджола Божа, випив найкращу росу з квіток нашої мови, бо покохав той люд, який виливає всі свої думки, всі свої почуття тією мовою.

У тому ж році Марія Олександрівна поїхала до Орла, і в листах до свого чоловіка пише: “Як засну, так і сниться мені Україна”. Це був момент повороту Шевченка з далекого за-слання і всі українці гарячково його чекали. Вона пише: “Пан Тарас іде, може й на Вкраїні буде”. І вона не вертається до Немирова, вже не задовольняє її провінціальне життя, тягне її до широкого світу. Вона їде (усе зі своїм Богданчиком) в Москву, Петербург, де український гурток приймає її як сво-го члена.

Шевченко привітав її, як найліпшу доню, а за її творчість сказав, що це світла, свіжа струя повітря в задушній кімнаті. Він подарував їй свого “Кобзаря” з таким написом: “Моїй єдиній доні Марусі Маркович — і рідний і хрещений батько Тарас Шевченко.” Велика це була пошана і М. В. була щасли-ва нею. З новою самопевністю писала далі оповідання, пере-кладала їх на російську мову, друкувала в місячнику “Русский Вестнік”.

В ті часи українські письменники частенько писали дво-ма мовами — і Куліш, і Глібів, і інші, а “Русский Вестнік” до українства ще не набрався такого ворожого тону, який у ньо-му запанував у 60-тіох роках. І не з самими українцями по-знайомилася Марія Маркович у Петербурзі, — вона мала приємність зустрінути приязнь і серед російських найвидат-ніших письменників, як от: Тургенев, Пісемський, Некрасов, Чернишевський і інші.

М. Вовчок відразу стала в ряди поступових літераторів, і вони вітали її, як талановитого борця за визволення народу з кріпацтва, за яке тоді велись розмови в суспільстві і підго-товлялась велика реформа 1861 року, осипали похвалами ко-жний її новий твір.

Марії Вовчок хотілося ще більш побачити світу, ще кра-ще ознайомитися з новими поступовими ідейними течіями.

Вона їде з Тургеневим закордон лікуватися. А що залізниці ще тоді не було, вони їдуть в кареті в трійку з Богданом; увесь час ведуть цікаві розмови за літературу, за тогочасний політичний стан в Росії. В Європі живе довго в Парижі, в Німеччині; листується з Герценом, з Лавровим. Герцен захоплюється її оповіданнями. “Її книга”, каже він, “незрівняна річ. Її треба перекласти на англійську мову.” Він закликає її до себе в Лондон, але за браком грошей вона не могла поїхати. Взагалі її знайомство із відомими поступовими тогочасними діячами і росіянами і поляками дуже шириться; перед нею встає новий світ, вона прагне активної праці, багато пише, читає....

“Мені мила ця робота, — пише вона чоловікові, — тим, що вона мене наче заносить у степи, гаї, поля України”....

В 1860 році вона розходиться з своїм чоловіком, але без сварки, без зради, лише через бажання бути зовсім вільною, незалежною. Дружні відносини між ними тримали аж до смерті Панаса Марковича. М. В. залишається з Богданом ще кілька років закордоном; живе виключно на свій літературний заробіток і часто зазнає з дитиною справжніх злиднів. Вона не вміла поводитися з грішми; як одержить хоч і великі гроші, але за який тиждень вже сидить без панчіх, та єсть сухий хліб, аби Богданчикові всього вистарчало. Любила красу, природу, їzdila до Італії, відвідала Фльоренцію й інші міста. Хоче повернутися “додому” в Петербург, але все не може назбирати грошей на дорогу; живе з сином в злиденній хаті на краю Парижа, годується кавою та овочами; багато пише оповідань, але не має вже такого захоплення в своїй творчості, як колись. В своїх листах до чоловіка пише розчаровано: “Краще б я щось робила, як ті писання.... Шо вони значать? Читають їх ті, кому це не дуже потрібно, а тим, яким ні читати ні робити не можна — що їм ще одна дудка в очереті? В Росії хочу завести школу дитячу, це буде корисніше для людей, а писання ні дочого не доводить”....

Аж тільки 1867 року покидає вона Париж і повертається в Петербург; але застає в ньому вже інші часи, інші настрої. “Основа” — український місячник, де розпочалась праця М. В., була закрита; українці розвіялись, не було центра, Щевченко вмер, Опанас Маркович також умер. Залишилась Марія Олександровна з малим сином удовою без усякого матеріального забезпечення. Російські поступові журнали

влада теж переслідувала; каса їх все була порожня. Але Марія Вовчок не упала духом, вона мала друга в особі свого брата в-первих — відомого російського письменника Пісарєва. Недокінчені свої українські твори схovalа в скриньку до службового часу, а принялась за переклади — недурно ж вона володіла 8 мовами.

Та не довго вона прожила вкупі з Пісарєвим, не довго тішилась його щирою ласкою. Він помер, утонувши майже на її очах. Зосталась вона самісінька зі своїм Богданком, для цього працює над перекладами, над своїми оповіданнями в російській мові.

Організувала гурток молодих жінок біля журнала “Переклади найкращих чужомовних письменників”, видає дуже гарні поступові книжки, ілюстрованого Жюла Верна, романі Є. Шатріяна, багато іншого. З цього часу Марія Вовчок цілком відходить від українського руху, не цікавиться українською літературою, не визнає наших культурно-політичних змагань. Її укоханими книжками стають твори грецьких та латинських класиків Тацита, Горатія, Аристофана, кохається в Біблії, Корані, Талмуді.

Правда, що в 70-тих роках і самий рух український тяжко переслідувано; наказ 1876 року цілком придушив на Україні всю культурну справу — і мистецтво, і літературу.

В кінці 70-тих років душою Марії Вовчок опановує якесь суцільне розчарування; вона перестає писати і по російські. Виходить заміж за п. Лобач-Жученка і з чоловіком покидає Петербург. Чоловік, що її дуже кохав, везе її до себе на Кавказ.

Тільки незадовго до смерти прокидається знову в Марії Вовчок її симпатія до українського народу. В службових справах вона з чоловіком приїздить на Україну в м. Богуслав. І знов, як 30 літ тому, Марія Вовчок заводить з селянками ширі сердечні знайомства. Двері її були відчинені для всіх скривджених, яким вона чим могла допомагала. Так штундисти з сусідніх сел скаржились їй, що їх дуже переслідують — і вона зразу ж писала до Побідоносцева.

В Богуславі Марія Вовчок прожила 7 років, але не завязувала стосунків з київськими українськими гуртками. На ріжні їх запрошення вона відповідала: “Працювати я працюю, то коли я вмру, тоді надрукуєте”.

Та не втерпіла її українська душа: В 1902 році завітала вона до Києва, бачилася з Науменком — під той час редактором “Київської Старини”, балакала з ним все тою ж українською чарівною в її устах мовою, передала йому своє українське ще не друковане оповідання “Чортова пригода” і скаржилась Науменкові, що сучасні українські письменники “ко-веркають чудесну українську мову”.

В 1907 році Марія Вовчок померла 10 серпня в селі Нальчик на Кавказі. Її останнє бажання було, щоб тіло її перевезли на Україну — але це бажання і досі не виконане.

**

Померла Марія Вовчок — ця надзвичайна жінка, про яку Тургенев казав: “Ви маєте дар робити з людьми усе, що ви схочете”. Жінка, яку кохали і українці, і такі визначні росіяни, як Тургенев, Кавелін, Пісарєв. Одна з її співробітниць, що до перекладів писала їй: “Ви міццю свого таланту в одних збудили, в других зміцнили стільки чесних, світлих думок; не обмежуючись цим, ви тепер не тільки своїм прикладом, а й співпрацею закликаєте жінок до корисної праці.”

Сама вона про себе каже: “В мене можуть бути помилки, слабості, як у більшості людей, але головне те, що я ніколи не забруднила себе відступництвом”.

Так, вона не зрадила своїх молодих демократичних переконань. Вона завжди, як квітка, тягнеться до світла, до чистих, світлих ідеалів. На Україні вона найкраще себе почувала серед селянства, закордоном, тішиться знайомством з революціонерами. Допомагає Лаврову, пише проклямаций для Бакуніна. Реакція 70-их років її пригноблює, вона марно змагається перебороти її вплив. В 1874 році вона видає свої твори і українські і російські і її доводиться з приводу цього вовювати з цензором — те, що вільно друкувалось в 60-их роках, тепер ставало нецензурним.

Я бачилася з Марією Олександрівною в Петербурзі в 1874 р. Це була імпозантної краси жінка, вже коло 40 літ. Видаючи Шевченкового “Кобзаря”, мій чоловік прохав її написати свої спомини про великого поета, який так її любив. Вона сиділа перед нами така спокійна, така величня, а чудові очі якось мрійно дивились, наче в те далеке минуле — коли то вже проминули може найкращі дні її бурхливого життя.

Потім ці очі з безмірною ласкою переходили на сина Богдана з виразом матерньої гордості: що ось то якого гарного, стрункого парубка виплекала вона сама, своєю вдовиною працею. І дивлячись на цю вродливу паню в чорному вбранні, таку горду, я дивувалась, — як змогла вона так глибоко, так правдиво зрозуміти душу нашої селянки і так клясично просто її вималювати.

**

Що сказати про її твори? Вона виступила зі своїми “Народнimi Оповіданнями”, цілком незалежна від впливів попедніх українських письменників. Від Шевченківської романтичної лірики в творах Марка Вовчок література українська перейшла до соціальної прози. Перше, що вражало в її оповіданнях, це її чудова мова. Куліш у передмові до першого видання її оповідань пише: “Живучи поміж селян, (автор) прислухався до їх розмов з великою увагою і що вони поміж себе розказували, те він і пише, розказує про народ, люблячи і шануючи його”. Він знаходить у Маркові Вовчок репродуктивний талант. Але Шевченко більше правдиво каже, що ці “Оповідання”, — це не просто фотографії, а творча синтеза, себто з окремих спостережень М. В. творила типи, при чім постійно виявляється поетичний відблиск реального життя.

Кожна тема має свій кольорит (напр. “Інститутка”, “Два сини”), інший ритм мови, а постаті в кожному оповіданню мов вирізьблені. М. В. справді перша створила в українському письменстві форму новель, яку пізніше обробили Фед'кович, Коцюбинський, Стефаник. І всі ці оповідання насичені ненавистю до кріпацтва — це головний протест талановитої, свободолюбної письменниці проти неволі — недолі українського селянства. Дехто любить називати Марка Вовчука українською Бічєр Стов, але можна сміло сказати, що талант Марка Вовчка сильніший і дає більше ріжноманітних психолого-гічних характеристик і більш ріжноманітних обставин, в яких загибали окремі постаті селян і селянок.

Тепер, у новому столітті, при нових вимогах літературної критики трудно дати вірну оцінку прекрасним невмірущим “Народнім Оповіданням” Марка Вовчка, і ми можемо лише обмежитися та згадати той вічний присуд, що його видав на її твори Шевченко:

Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,

Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмидало....
І виблатав! Господь післав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих. Світе мій.
Моя ти зіронько святая,
Моя ти сило молодая.

Ганна Барвінок.

(Олександра Михайлівна Кулішева.)
(1828 — 1911).

23 липня, 1911 року умерла пані Олександра Михайлівна Кулішева, відома більш під своїм прибраним літературним псевдонімом (псевдонімом) Ганна Барвінок. Відома вона українському громадянству і як кохана дружина визначного українського діяча й письменника П. Куліша, і як сама визначна письменниця, що в своїх коротких оповіданнях малювала побут селянства на Великій Україні.

В усіх своїх творах вона звертає найбільшу увагу на долю селянської жінки і правдиво звати її "Поетом жіночого горя". Бо мало веселого й щасливого спостерігала вона на родинному життю української селянки, і її недолю вона правдиво описала.

Олександра Михайлівна Кулішева була дочкою чернігівського землевласника Білозерського. Народилася вона на батьківському хуторі під Борзною — Мотронівці. Батько колись учився в київській академії і дома в вільні від господарської праці години багато читав. Завдяки своїй освіті він постійно займав виборні посади: то маршала, то повітового комісаря.

Мати Олександри Михайлівної була дочкою козацького сотника. Вона кохалася в українській мові, в українських піснях, любила читати. В своїх звичках, побуті родина Білозерських стояла дуже близько до селянського життя. Від матері Олександра Михайлівна одідила уміння, здібність близько підходити до простих людей і викликати їх довіря.

Ще малою дитиною вона втратила батька; мати сама мала дбати за освіту своїх дочек Олександри і старшої Надії. Вона відвезла їх аж на Полтавщину в село Кропивне прилуцького повіту до якоїсь полковниці удови пані Козакової, яка тримала в себе пансіон для дівчаток одного віку з їїальною дочкою. Козакова сама скінчила Смольний Інститут

(або "Манастир", як його тоді називали) в Петербурзі, добре знала мови й сама навчала дівчаток німецької та французької мови, та ще грати на фортепіані й танцювати. До української літератури, що тоді лише народжувалася, Козакова ставилась прихильно, але своїм ученицям не позволяла розмовляти "мужичною мовою".

В цьому сільському пансіоні сестрам Білозерським велось дуже добре, та несподівано п. Козакова вмерла. Після того Олександра Михайлівна повчилася трохи в пансіоні Прінцлейна в Конотопі; та їй тут її не пощастило: пансіон було закрито, і дівчинка повернулася до дому. Так освіта її й закінчилася на 14-му році.

Олександра Михайлівна любила помагати мамі в господарстві; училась хазяйству за приводом старої ключниці Уляни. Ця наука дуже їй приддалася, коли вона, вже дружиною Куліша, переживала тяжкі злидні. Господарська праця крім того ставила її в близькі відносини з простим людом; в розмовах з жінками вслушувалася вона в гарну народню мову, часто пізнавала ріжноманітні події з родинного селянського життя.

І ось на цей тихий хутір Мотронівку доля приводить пана Куліша. Він приїздить на літні вакації з Білозерським — братом Олександри Михайлівни — редактором першого українського журнала "Основа" (в Петербурзі).

Кулішеві подобається тихий хутір, гостинна родина, життя, що пройняте українським духом. Він пише там свій славетний твір "Чорна рада"; він має там навіть йому принадлежну кімнату в гостинній хаті Білозерських і поволі закохується в молодшій панні Олександри. Покохала й вона його, та

Ганна Барвінок.

знаючи, що мати її, хоч і шанує п. Куліша, але не дасть згоди на їх одруження, тримала себе дуже стримано. Але сам Куліш через брата Олександри добре знат, що вона його кохає, і одного разу вирішився просити у пані Білозерської руки її дочки. Мати суворо сказала, що Олександра вільна, і що вона сама вже не бажає зближення з ним. Гордий Куліш сміло їй у цьому заперечив. Глузуючи з його самопевності, мати покликала дочку її запитала її:

— От Пантелеїмон Олександрович запевнює мене, що ти його любиш?

— Так, я люблю Пантелеїмона Олександровича, — твердо відповіла молода панночка.

Але й після признання дочки пані Білозерська знов повторила, що вона свою дочку за п. Куліша не віддасть.

Кажуть, що великий письменник, заховавшись у своїй хатинці після цієї розмови, довго гірко ридав і ранком другого дня виїхав з Мотронівки.

Та не така була Олександра, щоб забути свого коханця. Добра, тиха дівчина, виявила тут усю свою тверду вдачу й сказала матері, що вона не піде проти маминої волі, але їй за нікого іншого ніколи не піде заміж.

В 1846 році Куліша уряд вислав з науковою метою за кордон, а саме для вивчення слов'янських мов. Перед виїздом він заїхав на Україну.... в Мотронівку так знов прохав паню Білозерську віддати їйому доню. На цей раз вона згодилася, бо гадала, що ця поїздка свідчить про поліпшення матеріального стану молодого.

Зараз же відсвяткували весілля, на якому боярином у молодої був Тарас Шевченко. На весіллі він був дуже веселій і жартуючи усе іспитував в українській мові старших сестер Олександри. Його запитали, чому він не іспитує самої молодої, Шевченко відповів:

— Я не іспитую її тому, що вона — майбутня Кулішева дружина, а він не одружився б з нею, коли б вона не склала іспиту з рідного слова....

Сам Куліш так вихвалює свою молоду в одному своєму листі: Гарна і розумна в мене жінка. Знає добре нашу історію, а пісні так співає (наські), що аж серце радіє."

Але не довго могли молоді радіти своєму щастю. В цей час московський уряд дізнався за існування таємного укр-

їнського товариства, відомого під назвою: "Кирило-Методіївське Братство". Воно складалося з визначних учених і поетів тогочасних на Україні. Не виявляло ніяких шкідливих для держави намірів, пропонувало лише необхідність визволення усіх кріпаків, братерську зєднаність усіх слов'янських народів і для всіх людей заповідало життя правдиво християнське.

Однаке усі такі заповіти здалися московському урядові підозрілими: він закрив це товариство й почав арештувати найбільш діяльних членів Братства: Костомарова, Шевченка (по його повороті з весілля з Мотронівки) і др. Куліша захопили по дорозі за кордон, арештували в Варшаві. Молодій дружині його жандарми пропонували повернутися до дому, давали гроши на дорогу. Але вона не згодилася, спішила слідом за чоловіком до Петербургу, ходила до нього на побачення; далі разом з ним поїхала до міста Тули, куди заслано українського письменника, поета, діяча....

Так і надалі Олександра Михайлівна стойть завжди коло Пантелеїмона Олександровича, переживаючи усі його недолі. Правда, був такий час у їх життю, коли їм доводилось жити наріжно, і Куліш захоплювався ріжними жінками: — панна Милорадович, Марко Вовчок, але скоро серце його знову линуло до його дружини, яка тимчасом змагалася добром господарством виробити які-такі грошенята для свого чоловіка.

І Куліш це добре цінив. Він пише їй: "Саша, да благословен буде день нашого знакомства. Много горя іспитав я від свого неблагорозумія, але душа моя задоволена свідомістю, що мене любила й любить така гарна, шляхотна жінка".

А в листі до одного свого приятеля він каже: "Без цієї особи не можу ніде жити, хочаб у самому раю. Без О. М. книжка моя не була б написана. Увесь життєвий клопіт взяла вона на себе, бережучи мій спокій, мій час, мое здоровля. Жадна жінка не могла б стільки зробити для письменника, і разом з цим вона ще знаходила час писати свої власні оповідання, т. зв. "З народніх уст".

О. М. прощала своєму чоловікові усі його хиби, усі прикості, які він їй робив. Вона схилялась перед ним, як перед якимось богом; вона шанувала його, як українського патріота, який увесь був відданий тій справі, тому народові, для якого він працював.

Тяжке горе було для О. М., коли помер її чоловік. Та й після його смерти вона повна думок за нього, оздоблює його могилу, для чого щороку приїздить з Полтавщини, де вона жила вдовою, на хутір Мотронівку; клопочеться коло перевносу будиночку, в якому жив і помер Куліш, до великої оселі Кочубея в його парку, і сама літом коло нього живе. Вона уважливо складає усі твори, усі папері небіжчика й видає частинно в Росії, частинно в Австрії, щоб уникнути сувереної московської цензури.

Така була Олександра Михайлівна Кулішева, як людина, як дружина. Не кожний визначний письменник, діяч мав щастя жити під таким ласкавим, розумним доглядом; не кожний мав коло себе такого вірного друга, що розумів його найкращі думки, мрії і сам міг працювати в одному напрямку зі своїм великим чоловіком. Таке щастя дала Кулішева своєму чоловікові.

II.

Що ж саме писала Ганна Барвінок? Ми вже завважили, що вона в своїх оповіданнях зупиняється спеціально на жінках-селянках, правдиво розкриває перед нами їхню душу, яскраво змальовує їхній побут, хатні обставини, в яких вони живуть.

Мова її бездоганна, кольоритна, образна, як і справді народня. Як зразок цієї мови можна привести тут уривок з одного з найкращих її оповідань "Русалка". — Оленка оповідає пані усі свої нещасні пригоди: "Треба набігти тропи, а набігши треба її держатися. Лежачого хліба ніде нема. Обізвалась доля, по тім боці моря. Я його слідочок листячком прикривала, слізми ті листочки зрошала."

Уся мова, як квітками, перевита народніми прислів'ями. Інший раз прозова мова лунає як пісня, глибини наболілого жіночого серця. В тій же "Русалці" читаємо: "Ох, тай тяжкож мені споминати про моє щастя", каже вона тій пані, що зацікавилася її долею: "Мабуть чи не важче, ніж про нещастя, бо в нещастя я сама вбрела і впливла, а щастя втекло хутко, мов та пташка, що крилечками стрепенула, в темні луги полинула".

Про свою недолю жінки оповідають так просто, без усякої злоби, от як каже напр. Стеха з оповідання "Пяниця":

“Бе він мене, коли не кулаком, то словом приснопить. Нікого йому і соромитись: нас двоє. Щодня вже за мене береться... Бе і пе до загину.... Коли яка копійка трапиться, він у тій бесіді її й посадить. Сидить у шинку, не йде до мене.... Було, кажу: “Слухай, Грицю, як ти пусто йдеш, та й я пусто піду.” Він мене коромислом як опереже.... Усе що мала, позакладала, попродаавала.... Заходився він: моя хата! Тай затіявся її продавати. Я пішла до громади просити, щоб відстали, а послі і до судді... Ну, вже він мене колинчив, колинчив після цього....”

І ця нещасна жінка не згубила розуму коло такого чоловіка, а ще й дітей в люди вивела, пяницю-чоловіка годувала! Біда не пригнічує цих міцних душою жінок, а лише викликає усі їх фізичні та розумові сил, щоб своїх дітей і себе вирятувати; і одна з цих жінок гордо каже: “Я з долею тай з людьми боролась та ніби й гірку долю поборола і людський недорозум”. (“Молодечча боротьба”).

З більшим одчаем скаржиться на свою недолю молодиці (див. опов. “Квітки з слізами, слізи з квітками”): “Підеш на музику та вернувшись як почнеш плакати, в сиру землю битись! Люди веселяться, долю мають, а ми робимо і годимо та нам і світ здається не світить. Дівчата, як ті бджілки гудуть, бо в їх думок веселих багато, надії та надії; як та веселка квітами процвітає. А нам і вбиратись не вільно. Дарма, що в скрині як налито, землі важко, а ми в старому йдемо, мов з довгою рукою старці під церквою, — йдемо дивитись на людей, як вони веселяться!” I тут читаємо ту саму променисту, образну мову.

Однак не в усіх оповіданнях малює Г. Барвінок саме горе, — ні, в деяких виводить вона й гарне, щасливе подружжа (“Лихо не без добра”); в інших виявляє жінки, охоплені коханням, якому вони ціле своє життя немов співають хвальний гімн. Кохання, серед горя, недолі, безпросвітності життя селянської жінки, стає її єдиним промінням щастя, світлом, яке хоч раз на життя та освітлює його, як то є в оповіданнях “Русалка”, “Не було змалку, не буде й до останку”, і в інших.

Цікаво, що силу кохання Г. Барвінок спостерігає не лише в жіночій душі, а і в душі літнього чоловіка, який вдруге оженився. Сам вдовий і оженився з вдовою і ось як він розбирається в своїх неясних ще для нього почуттях:

“Чого ж це воно мені так? І весь той сум мов чарами від-вело мені. І на возі мені не сидиться. Ліпше б я пішов поміж нивами по обміжках, слухав би, як жито шумить, і грає колосом. Що вже там ні говорить небіж, я його не слухаю — у мене в оку жита, жита хвилясті.... Таке мені привиджується, що Бог його знає й що, а сам такий чогось добрий зробився”!

І підо впливом цього почуття любови старий вдовець робить добро своїму небожеві і вбогій вдові сусідці, і старцеві божому, а Ольга жінка його кохана “з перед очей не сходить”. (“В осені літо”).

Так прекрасно виявила тут Барвінок не лише вплив кохання на душу чоловіка, а й те душевне поріднення селянина з природою, яке завжди панує в хліборобському побуті.

Чудовий тип цілком український виводить Г. Барвінок в старому дідові баштанникові (“Русалка”), який сам приняв до себе маленьку дівчину, що зявилася з жита, мов русалочка, і якої усі люди жахалися. А він, той дід самотній, на своєму степовому баштані упадав коло неї, як коло рідної дитини, і так щасливо ділили вони сухий хліб в своєму курені і радісно жилось обом, аж поки смерть діда не осиротила вдруге гарної безталанної русалочки.

Такі то цікаві плюстраті виступають під пером письменниці на тлі правдивого селянського побуту і в духовій красі їх безсердечної вдачі.

В 1901 р. українське громадянство святкувало ювілей сороклітньої літературної праці Ганни Барвінок — „Поета жіночої долі”, як зве її Б. Грінченко.

Не прилюдно провадився цей ювілей, але в затишну гостину до хутора Мотронівки зібрались приятелі й прихильники Ганни Барвінок. В своїх привітаннях вони славили її “правдиві щирі малюнки народного життя, надзвичайно прості, але осяненні сяєвом любої нашому серцю поезії, повиті сумом того горя жіночого. І ми залишки придивлялися до Вашого малювання, упивалися співучим словом нашої народної мови. У нас так мало було слова. Ви були одною з перших і довгий час стояли одинокою, і це ще побільшує нашу повагу до Вас....”

Так вітали правдивим словом чернігівці свою талановиту, скромну землячку. Нам залишається додати до цьо-

го ще поетичне привітання, що його склала Ювілятці поетеса вже молодшого покоління — Дніпрова Чайка: “Низенько при землі, не розлучаючися з нею, стелився нищечком барвінок невмирущий. Лютоують бурі над землею, дуби тріщать, барвінок тулиться щільніш до Матері Землі. Од лютого морозу лаври зблякли, — барвінок зпід снігів зеленими гілками потішає, що не на віки ота негода та зима. Жиєй зеленіє з барвінку невмірущого вінок — не кривдою добутий, — хай легко ляже він на те ясне чоло, яке ширістю його в долі заробило і з давніх літ його лиш пильнувало, а не тяжких славетних тих вінків.”

Ганна Барвінок померла в 80 році життя в 1911 р. Проїшли два покоління, село змінилось, змінилось все на Україні, але народні правдиві оповідання Ганни Барвінок зберегли нам той побут, ті прекрасні образи з глибини життя українського народу; дали нам змогу заглянути в ті прекрасні жіночі душі, намилуватися постатями жінок — виховниць нових поколінь. Вони силою волі й безпосереднім розумом вміли опанувати найтяжчі обставини життя і гордо нести тернистий вінець материнства.

За те, що Ганна Барвінок наблизила нас до цих жінок, віковічне їй від нас спасибі!

Олена Пчілка.

(Ольга Петрівна Косачева — 1849—1930.)

Коли згадуєш Ольгу Петрівну Косачеву, то все стає в уяві гарна постать з прекрасними очима, тісно затисненими устами її виразом твердої непохитної волі та ясного розуму. Розум і воля справді виявились в усій її діяльності, кермувала усім її і особистим і громадянським життям: вона не знала компромісу, мала певні переконання і велику мужність, щоб їх ясно й рішуче висловлювати. Усе життя

Олена Пчілка.

вона любила український народ і віддано йому служила своїм різким словом, ненавиділа ворогів українського народу і сміло виводила на світ усю небезпеку всякого з ними єднання: чи то були жиди, чи славетні представники російської культури — Белінський, Мілюков, Толстой Лев, в якому визнавала і великий талан літературний і теж велике фарисейство.

Ми не доцінювали тих рис прямолінійного її думання; нас вражала різкість її доган і неприхильне поведення з усіма, кого вона визнавала недостой націоналістичних переконань. Ми вважали її шовіністкою в найбільшім значенню того слова. Між нами

(українською київською і петроградською інтелігенцією) ще багато було незрячих політиків, що могли захоплюватися російською культурою, що соромилися отверто визнавати жидів за безумовно шкідливий для нас соціальний і політичний елемент у російській державі. Ми не доцінювали її мужності в виразі своїх переконань і суцільності тих її переконань.

Між нею і мною ніколи не було і не могло бути тої інтимності, яка єднала її з Старицькими й Лисенками. Вона не прощала мені моїх міжнародніх звязків і симпатій, та московської мови, що я часто вживала. Я не погоджувалася з думками, що панували в її пресовому органі “Рідний Край”.

Але суд історії, історії усіх страждань українського народу виявив правдиву правоту її “шовінізму”, її впертої прямолінійності. “Несть добра із Назарету — несть добра із Москівщини”. Неправильні усі наші мрії та надії на міжнародні наші звязки. Ось перед нами український народ в абсолютній самоті, відокремленості душиться під московським настирливим знущанням, гине в ім'я ідеалу московської культури з усіми її Толстими, Мілюковими, Петрами Великими і т. п. Правду каже Д. Донцов: “В історії воюючого українства займе постать Олени Пчілки, одно з найперших місць”.

Олена Петрівна Косачева, сестра М. П. Драгоманова, народилася 17 квітня 1849 р. в Гадячу над Пслом, в родині дуже інтелігентній і разом з тим пересяклій українством, його фольклором і його поезією. Про свої дитячі роки Олена Пчілка пише досить докладно в своїх спогадах про М. Драгоманова. Дитинство минуло дуже втішно в дуже близьких відносинах з гадяцькою дітвою. Навчилися діти всього першого знання під доглядом дуже ласкавого, широкоосвіченого батька.

Виростаючи, Олена Петрівна все більше здрожала зі своїм старшим братом Михайлом і розвивалася під його впливом. Середню освіту одержала вона в пансіоні в Києві, а свята всі проводила з братом. Коли ж він оженився з Людмилою Кучинською, то вона й жила в нього, в 1867 р., і бачила в них багато українців.

Тут повстало в Олени Петрівни перше зацікавлення етнографією, для якої зробила так багато.

В 1868 р. вона одружилася з п. Косачем, головою зїзду мирових посередників у Новгороді Волинському, куди він повіз і свою молоду жінку. На Волині О. Косач цілком віддалася етнографії: записувала пісні, які передавала Лисенкові, перемальовувала народній орнамент і це була перша визначна праця з нашої етнографії — виданий нею в кольцо-

рах “Український Орнамент” (в 1876 р.) з московським і французьким текстом пояснень.

На Волині вона прожила досить довгий час — то в Звяглі, то в Луцьку, то в осілості свого чоловіка в Колодежному, де вона всім серцем віддалась національному вихованню своїх старших дітей: Лесі й Михайла. Вона не хотіла віддавати їх до московських шкіл, а українських тоді не було. По Волині вона вела постійну українську пропаганду — заводила українські громадські бібліотеки, носила національний одяг, видавала свої і Лесині твори.

В 1872 році Олена Пчілка їздила з маленькою Лесею в Віденську Галичину, де познайомилася з Наталею Кобринською й приймала участь у її “Першому Вінку” — і літературну і матеріальну.

В 1890 р. Косачі цілою родиною переїздять до Києва. Тут Ольга Петрівна приймає жваву участь у “Російському Літературно-Артистичному Товаристві”, де вкупі з Старицьким, Лисенком, Мурашком (маяр) і українською молоддю вона влаштовувала українські вечірки й вистави. 1903 р. в Полтаві зорганізовано було свято Котляревського (століття української літератури). На Свято було закликано визначних українських громадян з Галичини. Напередодні свята прийшов наказ заборонити усіякі українські виступи й промови в українській мові. Тільки галичанам дано було право говорити по українськи. І Єфименкова і Стешенко сказали свої промови по російськи, а Олена Петрівна як вийшла на катедру, висловила своє привітання по українськи. “І самі представники влади не встигли опамятатись і зупинити мене”, каже про це свій виступ сама Олена Петрівна в своїй автобіографії.

В січні 1905 р. ми бачили її серед представників українського громадянства в Петербурзі: Шраг І. Дмитрій і вона були туди делеговані до міністра Вітте в справі скасування заборони на українське слово. І як тільки послабшли переслідування на печатане слово, Олена Петрівна працює в місцевій українській пресі; редактує “Рідний Край” з початку в Полтаві, при найбільшій співпраці Дмитрієва, потім переїздить до Києва і там продовжує цілком самостійно видавати цю газету аж до 1914 р., коли всі газети українські були заборонені в наслідок війни.

Тяжкі часи нашої революції вона перебула в своєї дочки в Гадячі, а в 1924 р. вся родина переїхала до Києва, де Олена Петрівна працювала в своїй улюблений сфері етнографії в Академії Наук і подала кілька цінних дослідів “про легенди й пісні та ще “малювання на стінах”.

Чимало залишилося її літературних праць — переклади з російської мови (з Островського), власні песи для дитячого театру і оповідання. Вона майже перша почала в них виводити не лише народне селянське життя, а й панське побут інтелігентів, української молоді і в них проводила свої улюблені думки. Але вони мало художні і мають цінність історичну та за ці самі її думки. Вся сила, усе велике значіння Олени Пчілки — це її громадська постать на тлі українських настроїв, українських ситуацій 70 років минулого століття і перших 20 літ 20-го століття. Вона довго зостанеться нам дорогою не лише за свої безкомпромісні переважання, а ще й за те, що вона виховала Україні такого великого мужнього поета з таким широким світоглядом, як Леся Українка.

Дніпрова Чайка.

(Людмила Березина-Василевська — 1861—1927.)

Коли згадаю цю нашу талановиту поетку, встає переді мною наша перша зустріч.

Тихого літнього вечора (в кінці 80-их років) підходив наш парохід до Херсонської пристані. Я їхала з двома моїми дітьми з одного заслання в друге, з Верхнедніпровська до Алешок, у Таврії — у великих містах України заборонено було мені жити. Чоловік мій працював у Херсоні, як земський статистик, то й мені з дітьми дозволено поселитися під доглядом поліції в маленькому містечку Алешках, поблизу Херсону. Ми їхали пароплавом цілий день з Никополя й захоплювалися красою долішнього Дніпра, його шириною, бистрою течією і безмежним степом, що розлягався по його боках. Минули Каховку, Берислав і от уже Херсон, кінець нашої мандрівки. На пристані повно людей, і діти вже шукають між ними постати батька. А там і не сам тато, а увесь його статистичний відділ, як пізнаю по обличчях знайомих статистиків. От перекидають уже східці, нас окружують товариші моого чоловіка, мене знайомлять з панею Василевською, — вона дивиться на мене своїми гарними, трохи прижмуреними, короткозорими очима, і ми зараз же в цю першу хвилину почуваємо певну близкість, яка стала підставою нашої дружби. Життя нас часто потім розділювало, розлучало на довгі роки, але не сміло рвати наших взаємних дружніх відносин, які зараз же чавязувались із першого слова розмови.

I.

Людмила Олексіївна Василевська, більш відома під своїм літературним найменням Дніпрової Чайки, народилася в селі Збуріївці в самому гирлі Дніпра, 1861 року. Вона була дочкою збуріївського священика о. Березини. В родині було, здається, четверо дітей: дві дівчині, Людмила й Маруся і два хлопці. Батько був суворої вдачі, й діти чимало натерпілися від його грубих норовів. Але цю важку сторін-

ку родинного життя змягчувала мати, жінка доброго серця, лагідна, привітна для вбогих. Людмила Олексіївна скінчила середню освіту в гімназії в Одесі, потім короткий час учителювала там у народній школі, де й зустрічала свого чоловіка Теофана Василевського, статистика з гуртка Ол. Русова. З ним вона переїхала в Херсон, де згуртувалися статистики херсонського земства, і тут пані Людмила зажила в дружніх відносинах із родиною письменника Д. Марковича і Ол. Русова.

Перший твір Людмили Василевської, побутове оповідання "Знахорка", на друковано в Одесі в 1885 р. Тут уже

Сидять з ліва на право: М. Данько, Ксендзюк, С. Єфремов, Л. Яновська, Дніпрова Чайка. Стоять з ліва на право: Міхура, М. Ішуніна, Шерстюк, Слєксандра Косачева, П. Єфремов, Л. Шерстюк.

виявились перші ознаки її талану, чудова мова й знання народнього побуту. Чергового року в Херсоні вийшов заходами Марковича літературний збірник "Степ", в якому поміщено два дуже гарні вірші Дніпрової Чайки — "Зоря" і "Бурун". Далі впродовж 90-тих років і початку 20-го століття друкують поодинокі твори її в усіх майже альманахах, у галицькій "Зорі", в "Літературно-Науковому Вістнику", в його київському та львівському виданню. В 1919 р. видавництво "Дзвін" видало перший том її поезій у прозі, а видавання дальших випусків припинило бурхливе лихоліття.

Щойно тепер на Україні почали видавати її твори. Видавництво "Час" у Києві видало в 1929 р. "Вибрані твори" за редакцією М. Івченка, а в 1930 р. вийшли її твори повним виданням у Видавництві "Рух" у Харкові.

Людмила Олексіївна прожила останні роки свого життя на Полтавщині в селі Гарманівці у старшої своєї дочки, лікарки. Померла на запалення легенів 13 березня, 1927 р.

Людмила Олексіївна була жінкою високої культури. Вона постійно шукала чогось світлого, великого в житті й ніяк не могла задоволитися звичайними буденними обовязками жінки-господині. Дуже скромна, далеко не самопевна, вона не йшла в громадський вир, а старалася заспокоїти свій душевний естетичний голод спокійним вдумливим життям.

Коли Людмилі Олексіївні народилося троє дітей, ніколи вже й було заглядати за поріг; життя стало сувере серед убогих матеріальних обставин. Скільки жінок поприносило на цей материнський вівтар свої найкращі сили, ідеалістичні змагання, талановиту здібність! Людмила Олексіївна палко любила своїх діток та дбала більш усього про їхню освіту, — старша дівчина Оксана скінчила медицину у Франції, син Славко, улюблений матері, — київську Політехніку, Наталка — вищі Жіночі Курси в Києві.

Чоловік Людмили Олексіївни Теофан Василевський, працівник завзятий, гарячий патріот, не співчував постійним змаганням своєї дружини до краси й світла. Чула душа Людмили Олексіївни билася, як у клітці, боячись розбити щастя чоловіка, якого вона вірно любила. Коли діти повіростали, вона перейшла до сина в Київ, а про чоловіка стала дбати її молодша сестра Маруся.

Людмила Олексіївна страшенно любила музику. Гри М. В. Лисенка слухала вона з якоюсь побожною увагою і великих очі її світилися раюванням. Лисенкові присвятила вона дуже гарну поезію в прозі "Кобза". Чуло приймала всяку мистецьку красу й кохалася в природі, в усіх її величніх виявах.

II.

Дніпрова Чайка внесла в українське письменство ту гарну поетичну течію, що зветься символізмом. Французький критик Пойзет так його характеризує: "Символізм

вніс мрію в літературу, вніс погляд зовні внутр, розглядання того, як унутрі в нас відбиваються зовнішні речі". Символізм в європейській літературі зродився в 70-тих роках у Франції, коли вона по нещасній війні в 1870 року завмирила, виснажена терпінням, незадоволена пануючим тоді літературним реалізмом. (Золя, Мопасан, Фльобер). Втомлені нерви шукали чогось таємничого, деб спочила душа у згуках ніжних і чулих, шукали абстрактної музики, яка зворушувала б душу самими легкими натяками й викликала цілій світ переживань і думок.

Звісно, найбагатший матеріял чистого символізму маємо в народній поезії, яка народилася в ті віки, коли зовнішній світ ще був для поета незрозумілим у своїх законах. Аж коли в 80-их роках зявляється молода поетка — символістка Дніпрова Чайка, приходиться згадати слова французы́кого критика: Франція була виснажена війною, бажала сховатися від важкої життєвої правди і спочити в мрії. Для України ж 80-ті роки — жахливий історичний мент. Усе заоборонено суворим московським режимом, нема ясного обрію, нема виходу зпід утису залізного пястука. Даремне закликає Драгоманів здалекої Женеви, даремне змагається збудити в народі завзяття, вивести на певний шлях політичної акції. На Україні панує зневіра й розпуха. Саме час для розквіту казки, мрії. Ми вже знаємо вдачу Л. Василевської — мрійну, далеку від громадянського заколоту, пройняту коханням до абстрактної краси, глибоким розумінням природи.

III.

Три джерела найяскравіше відбувається в творчості Дніпрової Чайки — море, Дніпро і власні душевні переживання. Все, що вражає очі поетки, будить її уяву, перевертється в людську постать з відповідним почуттям. Грізна скеля, — то скамяніла мати, що суворо й гордо проклинає своїх синів, які їй не коряться ("Скеля"), Пташечка Чайка перекидається в дівчину Чайку, поганий брат-страхополох, що не рятує свого брата від хвиль морських, то "Морське серце" або медуза, руїни славетного колись Херсонеса творять чудову казку "Мара". Чудовий опис бурі на морі стрічаємо в "Дівчині Чайці":

“Це море спокійне, а там щось далеко гуде: то спільничка моря — хмара грозова іде і моргає страшними очима і темними крилами віє на дрібні зорі, і гаснуть ті зорі від жаху. Ось вітер, її післанець, налетів, засвітив і назад одлив і стало все тихо знову. І близче ревнула грозовая хмара і ціла зграя вітрів закрутилась, завила, штовхнула під боки сонній хвилі. Хвилі безладно метнулися до скелі — скеля шпурнула на їх камінцями. Хижко вони проковтнули гостинці і кинулись знову до скелі.”

Друге джерело творчості Дніпрової Чайки це Дніпро, з якого лиманом зжилася вона змалку. Тут одним із найкращих віршів поетки є: “Над лиманом” (надр. 1886 р. в “Степу”):

Ой, широко лиман
Розливається
Верболозом кругом
Він квідчається.
Над ним сонце ясне
Усміхається
І по хвилях огнем
Розсипається.

Цілком символічний малюнок, теж наддніпрянський — “Плавні горять”. Відблиск цього величнього видовища викликає в поетки відповідний відгук у душі.

Любов до рідного краю символізує вона в “Шпаках”, які можна поставити з огляду на зовнішні їх форму поруч із “Айстрами” Олеся. Обридла шпакам уся краса екзотичних країн, до рідного краю їх тягне: Зібрався гурток і полинув, зачувши прикмети весни в Україні коханій. Але зарано прилетіли птахи — “налинув із півночі вітер, снігом посыпав, холодно, голодно птахам, але повні надії та віри, повні кохання до рідного краю, про весну шпаки сповіщають”. Такою була праця на Україні в 80-их роках минулого століття!

Щодо третього джерела натхнення, то у Л. Василевської, як у кожного поета індивідуаліста, є багато поезій настрою і, на жаль, майже всі вони проняті сумом. Один із ранніх віршів поетки “Зірка” ще овіянний надією. Але в 1901 році вона вже пише:

Як темно знов, як сумно знов
І знемагаючись од муки
Невже я мушу знов іти,
Несило простягнувши руки?

З циклю індивідуальних поезій у прозі найкращим є "Певний притулок".

В "Літературному Архіві" кн. I—II, помістив відомий літературний дослідник нові відомості про поетку, під заголовком "З записної книжки Дніпрової Чайки". Там читаємо сторінку на початку 80-их років: "Я почиваю себе наче кукла, що перекидається в метелика. Тільки в метелика крильця розвиваються під впливом сонця, тепла, весняного повітря, а в мене крила виростають під впливом любови тих, що мене окружують."

"Переконання людини, як коріння в рослині: як сіпати рослину, коріння обриваються, але не всі й ті, що залишаються, міцніють ще більше. А що, коли я не виявлюся маленькою героїчною сосновою, а травицею, яка пірвавши свої корінчики, вже не випускає нових і не змінює тих, що залишились?"

В цих думках ярко пробивається вся душа Дніпрової Чайки. Її глибока звязь з природою заставляє її шукати завжди у ній аналогій до свого власного життя. А тонка вражливість та скромність не дають розвинутися думкам у самопевному леті. У своїх чудових символах висловила вона всі жалі української інтелігенції 80-их років, усі ті викохані мрії, глибоко заховані під тяжким гнетом московському режиму. Скромна поетка стала у своїй символічній поезії правдивою виразницею настрою сучасного її українського громадянства.

Грицько Григоренко.

(Олександра Косачева — 1867 - 1924)

Під псевдонімом “Грицько Григоренко” виступала в українській літературі в кінці XIX і початку ХХ Олександра Косачева — письменниця немалого талану, з оригінальним, чисто пессимістичним освітленням народного життя. Серед українських народників тої епохи вона виділяється своїм правдивим, реальним малюнком народного життя, без його ідеалізації. Але читаючи сумні оповідання Грицька Григоренка, ви почуваете, як йому болить та жорстока правда, що її він має, від якої не дозволяє собі на крок відійти і яку він так хотів би розвіяти ясним промінням ласки й освіти. Ця скромна в своєму житті письменниця виступає в нашій літературі, як визначна сила.

Олександра Косачева, донька учителя Судовщикова, народилася в 1867 р. в місті Макарієві, Костромської губернії. Особа її батька дуже симпатично освітлена Драгомановим у своєму короткому нарисі “Два Учителі”. Він учителював у Київському Інституті й був у близьких відносинах, як із Драгомановим, так і взагалі з київськими українцями. За свої добрі стосунки з молоддю й за симпатії до революційних подій у Київському Університеті він був виславний з Києва до Макарієва, де й помер. Він навіть деякий час був членом Української Громади, брався написати українську граматику. Оженився ще в Києві з одною зі своїх учениць п. Хайнацькою.

По його смерті брат пані Судовщикової приїхав (в 1868 році), забрав вдову й малу дитину і оселив їх у родині Драгоманів. Молода вдова з усіх сил боролася із зліднями, давала лекції, вступила виховницею до дітей відомого українця Беренштама; літом виїздила з дочкою на хутір Косачів, то на Полтавщину, то в їхній маєток на Волинь.

Потроху виростала маленька Олеся; скінчила гімназію в Києві; далі виступила на вищі курси й тісно приятелювала з групою молоді навколо Лесі Українки.

В 90-тих роках поселилися вони з мамою на хуторі на Полтавщині, і тут почалось її безпосереднє обсервування народніх типів і народнього життя, але воно скоро перервалося. Олеся вийшла заміж за сина Олени Пчілки Михайла Косача й поїхала з ним в Дорпат, де її чоловік закінчував університет. По скінченням університету Косач залишився працювати там же — при фізико-математичному факультеті. Тут у Дорпаті вийшла перша збірка кількох оповідань Грицька Григоренка: “Наші люди на селі”.

В 1901 році Михайло Косач умер у Харкові від дезінтрії, і його жінка залишається з дитиною без усіх засобів до життя. Починається енергійна боротьба за існування. О. Косачева вступає на київські курси на правничий факультет, кінчає їх і одержує при суді якусь платну працю; але вона настільки не подобається їй, що покидає її, переїздить до Гадяча, де її доня вже кінчила гімназію, та змагається домашнім учителюванням та літературною працею заробляти. Пише в київськім часописі “Рада”, в “Рідному Краю”, “Літературно Науковому Вістнику”, в “Молодій Україні”. Потім знову вертається до Києва й нарешті оселюється разом з Оленою Пчілкою в Могилеві на Поділлі. Живе дрібними заробітками, здоровля підупадає і після двох операцій 22 квітня, 1924 року, талановита письменниця померла — закінчила свою тяжку боротьбу за своє й донине життя.

II.

Видавництво “Рух” у Харкові в 1930 році видало два томи творів Грицька Григоренка з біографією автора й критичною оцінкою її творів. Перші оповідання О. Косачевої не були ласкаво вітані в українській тогочасній критиці. Гостро виступив Грінченко проти песимізму автора, наче справді усе на селі негарне. Єфремов також висловився, що автор “не всю правду” каже, бо показує лише темні фарби народнього життя, але дає цікавий матеріал для психологии тогочасного селянина, а особливо селянки.

На ці завваження відповіла сама Григоренко: “Годі, каже вона, не хочу я так писати, як колись писали, як скрізь пишуть. Я буду підстерегати саме життя, одрізувати від нього живі, тримтячі скибки, записувати те протокольно в свій альбом і більш нічого. І наружаться листочки того альбому і заворушаться й оживуть, наллеться живою кровю кожна

літера і будуть вони жити, сміяться, плакати. І це буде саме життя, пасмами, не все однаково барвисте, чи однаково чорне."

От як розуміла Олександра Косачева літературний реалізм, наближуючись в своїх творах скоріше до Стефаника, ніж до Нечуя-Левицького. В 90-ті роки, коли більш усього писала О. Косач, на Україні саме розвивався капіталізм і завжди звязаний з ним пролетаріят не лише по містах, а й по селах. І в літературі в той час боролися дві течії: стара народницька й модерний імпресіонізм, представник якого, Вороний, закликав її до співробітництва.

Усю творчість Григоренка можна поділити на 2 групи — на оповідання етнографічно-побутові, в яких вона має село тогочасне, на роздоріжжі і економічному і моральному, і друга менша частина — то оповідання з життя української інтелігенції, в яких відбиваються модерні впливи (психольогічний індивідуалізм), шукання краси в житті. Але це випадкові малюнки, епізоди. З них один з найкращих "Ессеохомо", де мається байдужність "чистої публіки" в загоні, куди вліз жебрак-каліка.

Головна сила Григоренка — то психольогія села, земля і праця коло неї, злідні, темрява, моральний занепад, які доводять до розпути, до божевілля, до взаємної ненависті. Мати клене дітей, сини обманюють батьків, в родинах одні одних поїдом поїдають. І рветься яка молода жінка до волі, рада всякими шляхами визволитися з тих цупких обіймів понадсильної праці, невідрядної жорстокості. Як каже геройня в оповіданні "Хівря язиката": "Понаводять тих дітей, аж світ для них малий стане, а хліба не напахають так, щоб кожній дитині хоч по шматочку кожний день впало; стіни в хаті не розіпнуть, щоб кожному свій куточок був, тісно, гидко, сварка, бійка, вбого, а живуть! Як би не вмирали ті діти, той світ для них малий здався; тепер на дущу іншому пів-аршина випадає, а тоді вже що було б?"

Григоренко дає цілу галерію психольогічних портретів селян і селянок, дуже цікавих по своїй ріжноманітності. Є між ними індивідуалісти, є протестанти є й до всього байдужі; є естети, життерадісні, готові й серед тяжких обставин життя знайти красу й радість; є фарисеї, що Богом торгують; є й гуманісти, що раді всім допомогти. Знає Григоренко добре наш селянський люд, добре описує масові сцени (в

шинку), саме село, інколи дає гарні описи природи*), передає гарно й мову дієвих осіб з їх характеристичними особистими відмінами.

Є в Григоренка незначні дефекти — деяка одноманітність оповідання, іноді занадто довгі словесні, а не образові характеристики героїв. Але глибокі психольогічні аналізи ріжких типів, правдивий малюнок тяжких умовин життя на селі дають велику цінність оповіданням Григоренка. Якщо вони пересякнені пессимізмом, якщо вони обарвлені виключно темними кольорами, то це пояснюється тим, що їй доводилось спостерігати такі факти, такі саме типи, а вірна “своєму літературному часові Косачева могла писати лише правду, нічого не ідеалізуючи, не додаючи суб'єктивного освітлення.

Особливо сильно вимальовані в неї жінки селянки з їх мужньюю боротьбою за життя, — і за своє власне, і за дітей і ці постаті настільки психольогічно правдиві, що чимало літ перевернеться, чимало зміниться генерацій на селі хоч які перейдуть зміни, а типи Григоренка не втратять своєї правди.

---

*) Див. оповідання „Хівря язиката”: „А ніч яка ясна! Хівря стала коло тинка, місяць розливав своє біле світло по землі, як молоко по долівці. Були хмарки тільки маленькі, як білі троянди, не закривали місяця, бо й самі тоненькі, що крізь них дивитись можна, а зірок повисипалося стільки, як часом волошок у полі й мигтіли вони, наче очіци чи плачуучи, чи сміючись. Де-не-де біліло вишення своїм квітом, як шита лиштва на білій сорочці, а вітрець розносив його дух далеко-далеко. Ось словоєйко десь близенько заві щебетання, як срібло лічить як на-мисто ниже одно до одного. Як хороше, як тепло, немов дитинка до грудей пригорнулася”.

Христя Алчевська.

(1882 — 1932).

Померла українська поетка Христя Алчевська, але коли, як і в яких умовинах життя, ми досі не маємо певних відомостей. Та не скоро відійдуть у забуття гарні її вірші, не пройдуть непомітно в українській літературі кілька невеличкіх томів її поезій.

Христя Алчевська.

Христя Алчевська широко знана на Україні, знали й любили її тільки нечисленні друзі що в інтимних зносинах могли оцінити її чулу душу, її високо настроєну творчість, могли тішитися її надзвичайною красою й суцільно естетичним і моральним ставленням до людей. Поки що можна скласти лише дуже короткий її життєпис. Народилася вона в Харкові, в 1882 році. Училася в І. жіночій гімназії в Харкові, потім у Парижі на вчительських курсах. В 1902 році повернувшись до Харкова, вступила до харківської художньої школи, але не скінчила її. В молодій душі дівчини вже голосно забреніли творчі поетичні строфи й вона перемагає свою надзвичайну скромність, починає друкувати свої вірші в 1905 році в Літературно Науковім Вістнику у Львові, а в 1906 році уже виходить перший збірник її віршів „Туга за сонцем”, у 1912 р. „Вишневий цвіт”, в 1917 р. „Пробудження”, в 1922 р. „Клематіс”, у 1924 році „Моєму Краю”, друкованій уже в Чернівцях. „Пісні сонця й простору” та „Встань сонце, з-за хмар”, невідомо, коли саме видані. Не ручимося, що зазначили тут усі збірники

її віршів; їх ще чимало друкувалося в „Українській Хаті”, а в 1917—1918 роках у журналах „Промінь” та „Шлях”.

Жила Х. Алчевська здебільша в Харкові, але дуже багато мандрувала по Європі, гостювала й у Галичині й на Буковині, в Чернівцях, де ніжно приятелювала з Ольгою Кобилянською. Родина Х. Алчевської була дуже відома в Харкові, батько — банкар, а мати Христина Данилівна Алчевська — відома не в одному Харкові діячка по народній освіті. Вона утримувала на власні кошти недільну школу, де працювали численні вчительки й вироблялася метода навчання по недільних школах і звідки спільною працею всіх учительок цієї школи вийшла книжка, що була ославлена всіми тогочасними російськими педагогами “Что читать народу”. До Харкова приїзджали вчительки з України, і з Кавказу, і з Росії вчитися, як зорганізувати й вести недільні школи. Книгу “Что читать народу” Алчевська возила на всесвітню виставу в Париж і мала там великий успіх, розповсюднюючи в своїм власнім кіоску друковані пояснення у французькій мові й про книгу й про методи своєї школи.

В домі Алчевських панувала атмосфера високої культури, до них ходила й приїзджала з-далеку визначна російська інтелігенція, представники науки, музики й мистецтва. Але в цій пишній ріжнобарвній атмосфері в українському місті Харкові чи бреніло щось українське, щось рідне для того народу, що для нього наче б то й працювала високо-освічена талановита діячка Х. Д. Алчевська? Звісно, серед розкішного умебльовання банкірських кімнат траплялися й плахти на sofaх і вишивані рушники й портрет Щевченка, в деяких особливих випадках Алчевські могли й побалати українською мовою. Але коли молодий учитель Грінченко почав у школі в селі в Алчевських учити дітей в українській мові, він одержав заборону від пані й мусів покинути школу.

В родині Алчевської було четверо дітей: троє синів і одна донечка. Тоді, як старші сини йшли звичайною карієрою багатої молоді, молодші діти: син Іван і дочка Христя віддалися мистецтву й глибоко захоплювались українським духом. Іван захоплювався українською музикою. Христя вбирала в молоду душу всю природу України й малювала її тільки українськими словами. Між братом і сестрою була

ніжна дружба. Вони довго жили на селі, і село вільно вливало в їх життя всю красу своєї пісні й природи, як Христя каже в одному з своїх віршів:

Тобі квіти і сонце милі,
Ти, серцем любячи красу,
До степу ранком припадаєш
І степ цілуєш і кохаєш.... (Клематіс, ст. 26).

Тогочасний Харків не міг дати майбутній поетці українського натхнення. Правда, там були діяльні гуртки серед професорів, адвокатів і інш., провадились і політичні процеси проти українців, арештували їх за держання галицьких книжок у роді "Дон Кіхота" та Райнеке "Лиса Микити" в перекладі Франка, але харківська молодь горнулася до російських революційних гуртків і до Толстовських комун. Правда, в тогочасному Харкові вже існувало дещо на зразок Київської Старої Громади, що складалася з людей уже літніх, родинних, адвокатів і лікарів; там працювали визначні професори: Багалій і Сумцов та представники міського самоврядування. Українські свята відбувалися в кватирі багатого домовласника Філонова, у нього ж збирались українські конституціоналісти, писали ріжні політичні заяви до міністерств з приводу вживання української мови й т. п. Існувало "Товариство розповсюдження грамоти". В ньому працював і дехто з українців, але всю працю вели в російській мові, видавали книжки для народу в російській мові; в Недільній Школі при Товаристві під керуванням пані Максимович працю провадилось по-російськи. З цими громадськими течіями Харкова родина Алчевських не мала нічого спільногого. За Христю можна одно сказати: вона не виявляла зацікавлення до українських справ і дружила біжче всього з дочкою одної російської революціонерки. Своє українство вона виплекала на своїх вражіннях села, зміцнила в розмовах з братом та читанням творів О. Кобилянської, з якою поетка була в найближчих відносинах. Трудно, не знаючи біжче життя Х. Алчевської, знайти ті правдиві впливи, що повернули її на українство, але ми маємо в ній високо-талановиту українську поетку, що легко володіє українською мовою й знаходить у ній міцні й гарні вирази.

Поезія Христі Алчевської чисто лірична. В ній панують два мотиви: особиста самотність і захоплення красою. О-

станній лунає головно в перших творах поетки, як напр. у “Тінях Парку й Простору”:

Полетімо в море
Синього простору,
Там зоря сіяє
В барвах промінистих,
Ой летіли в небо
Вгору, вгору, вгору,
Ми потонем в сонці,
В іскрах золотистих!
Ранком ходять в полі
Срібні тумани,
Розквітають квіти,
Пахнуть тихі трави.
Вільний степ зітхає,
Жде, що сонце встане,
Лан горить росою,
Бога тихо славить....

Перший бренить найбільше в пізніших творах, особливо в “Клематіс” (1922 р.).

Кому повім журбу мою
Серед осінніх ясних днів,
Минулих днів відгомін — снів
Я в серці втомленім таю....

.....
Минуле щастя мое те,
Що ним жила, що ним співала,
Що вік в душі своїй кохала,
Тепер вмирає як на те....

Або після смерти матері пише:

I я сама!.... Сама в широкім світі,
Де ясний день і сонце де мое?
Це вечір мій.... Вже сутінь ночі близько,
Мое життя поволі розтає!....

Гарно висловлена ця самотність у цьому віршу:

Темний парк дрімає, наче мліє.
Смереки темні про щось кохане снять,
Немов зо сну збудитись не воліє
Ця тиха ніч, ця ніжная весна.
А я іду забута й одинока
Смутна мандрівниця у темені алей,
І ніч мовчить ласкава й синьоока
І синій парк і серце теж мовчить.

Ця самотність душить молоду, багату, дуже гарну дівчину не тільки по смерті матері, а й серед її подорожей по цілій Європі, мов справді якесь незадоволене почуття постійно зажурює її серце, повне любові:

Далеко, далеко від рідного краю,
Де море південною ніччю зітха,
Та де не знайду я бажаного раю —
Самотність розлуки на мене чека.
У місяця світлі чинара дрімає,
І сняться їй звільно рожевії сни.
О, зглянься на неї, як палко бажає
Вона тебе бачити в царстві весни!
Спить нічка над степом, далека дорога —
На неї ллють промінь холодні зірки.
Душа, що сумує, щось плаче небога,
О, хлопче коханий, озвися, де Ти?

Лунають в Алчевській й патріотичні мотиви, як це бачимо в сильному вірші „Руська Маті” й інші, найбільше в збірці “Моєму Рідному Краю”. Христі Алчевській все браливало особистого щастя, в своїй самотності серця вона палко віддавалася дружбі з тими нечисленними особами, що з ними щастило їй порозуміватися в думках і ідеальних змаганнях. Такими особами були її брат Іван, О. Кобилянська й ще якесь учителька, їй вона присвячує кілька віршів, її оплакує по її смерті, як найлюбішого критика своїх віршів.

Та мовчала, як ніжностей безліч
Я до ніг тобі в пісні складала,
І мій спів без надій завмірав на вустах...
О, навіщо тоді ти мовчала? ...
Ой, чому, коли в небо ти синє пішла,
Таємниці ти знов не розкрила,
Чи та пісня тобі дорогою була,
Чи ти може її не любила?....
А тепер.... а тепер.... ти навіки мовчиш.
Я ж без відгуку гірко сумую
І про це я запитую замісьць тебе
Тільки хрест твій і землю німую....

Христя Алчевська не мала тієї самопевності, яка часто лунає в віршах у поетів не більшого від неї талану; в неї часто зриваються слова зневіри до себе, до своїх писань. Вона каже:

Уночі засвітила думки,
Але вік погасив оце світло палке
І на полі зросли будяки.

або ще пише вона:

Не кажи, брате мій, що я марно живу,
Сил маленьких безсилля я знаю,
Але віру незломну у кращу добу
Я в душі своїй свято ховаю.

Маючи дуже нечисленні зразки поезії Х. Алчевської, звісно, неможливо дефінітивно уявити собі силу її красу творчості. Тогочасна критика майже не висловлювала свого ні осуду, ні хвали молодій поетці, та й часи, які переживало тоді українське громадянство не сприяли тому, щоб можна було з увагою зупинитися на її суб'єктивно ліричних віршах, бо були роки малої великої революції на Україні 1905 р. — 1917 р. Оцінка поезій Алчевської належить майбутньому, належить серйозній літературній українській критиці. Пройшли вже ті часи, коли українських поетів оцінювали лише настільки, наскільки разів у них на сторінці повторялося слово Україна. У Христі Алчевської лунає щира любов до рідного краю, до українського народу, але вона перш усього співець сонця, зірок, ночі, степу, моря, усієї краси природи. Лиш природа, каже вона спочуває —

Як слід і горю і красі
І тихо м'якістю своєю
Зменшає горе над землею.
Іди й уклоняється всі трави
Тобі, а зорі — втіх пішлють
І степ одягнутий в тумані
Загоїть може свіжі рани.

Не чужі їй і символічні вирази народньої поезії, як можна бачити на її віршах "Тополя і Калина". Порівнюючи вірші Алчевської, ми не знайдемо в них широкого творчого діапазону Лесі Українки, але вони передні тим гарячим почуттям, яке й складає силу поетичного натхнення, до чого б воно не дотикалося. Христя Алчевська є поеткою іншої генерації, ніж Леся Українка, Дніпрова Чайка, — вона належить ХХ вікові з його яскраво відміченим індивідуалізмом і смілим естетизмом. Її вірші повні музикальності, повні поезії, але в них немає тієї сили виразу, що вражає нас у творах Лесі Українки. Треба також завважити, що в ті роки, коли поет дає найбільш зрілі твори, Христя Алчевська мусіла пережити навалу большевиків, що поставилися до неї

не як до визначної поетки, але до “буржуйки” — наслідки того зрозумілі. Люди, що бачили її в 1921—1922 рр., оповідають, що вона жила в страшних умовинах, напів голодна, дещо заробляючи лекціями французької мови. І сама вона про себе каже в 1919 році:

....я так тихо споминаю,
Мов вальс чарівний, молодість мою.
Ї нема.... мов легкий сон прозорий,
Вона розвіялась із нею все,
Що так цвіло колишньою весною,
Усе кохане — миle — дороже,
Мої близькі.... — життя весняне святе,
Моя душа наївна й світляна
....життя зломало вже мене
І хвиля ще.... й навіки вже засне
Отте шмаття, що серцем називалось....

Такі умови не сприяли творчості, ю як каже Пушкін:

Когда не требует поэта
К священной жертве Аполлон....
Молчит его святая ліра.

Замовкла ю ліра нашої визначної української поетки, немає її між живими, не почуваємо більше від неї нового гимну Сонцю ю Красі, і почуваємо ми таку саму журбу, яка лунає і в її “Елегії” (1922 р.):

Немов віків тягар наліг нам на рамена,
Немає багатьох найкращих серед нас,
Пригаслим зором ми обводимо навколо....

Памяті Христі Алчевської було присвячено публичне засідання в Празі Жіночої Національної Ради. Там була пані Туган-Барановська, одна з найближчих друзів цілої родини Алчевських. Вона дала дуже цінні інформації про життя Христі, як вона була плекана в безмежних розкошах усе своє дитинство ю першу молодість, як вона була гарячо прив'язана до свого батька ю як страшенно була вона тоді розбита юого смертю; як відомо, він запутався в фінансових баккових операціях і покінчив життя, кинувши під потяг. Відразу родина з необмеженої розкоші впала в абсолютну мізерію; всі скарби пішли на покриття невдалих банкових операцій чесного, але необережного банкіра. Але мати ю дочка мужньо перенесли це нещастя. Христя заробляла в

гімназії лекціями французької мови. Син Іван допомагав своїм великим зарібком на оперових сценах Парижа й Петрограда. Христя завжди виявляла великі здібності — це була талановита, спритна дівчина, але на диво, така красуня не зазнала за все життя справжнього кохання, що й відбилося на її творчості — любовних мотивів у неї майже нема, дарма, що в ній чимало молоді було закохано. Цікало було теж, що, коли Христя почала писати свої українські вірші, вона слабо володіла українською мовою й сама весело признавалася перед друзів, що їй доводиться деколи й самій вигадувати українські слова.

Ці завважання щодо творчості Алчевської зробив п. проф. Колесса. Він не визнав її близькою до Лесі Українки, яка є світовою поеткою, але ставить Алчевську серед другорядних поеток майже на перше місце й знову, порівнюючи обидвох наших українських поеток, він дуже влучно каже: “як Леся Українка це соловій над співучими птахами, так Христя Алчевська це жайворонок, що піdlітає до самого сонця, співаючи гімн усій природі.”

Леся Українка.

(Лариса Косач-Квітка — 1872 - 1913)

Вперше я побачила її в гуртку молоді, веселої, жвавої —увійшла молоденька дівчинка і.... на милицях! Гладенько зачісана, з блідим серйозним обличчям і глибоко задуманими темними очима, в простенькому вбранні, але вся молода так радісно її вітала, так жваво оточила її, посадила посеред гуртка, і всі прислухувались до її ще може дитячих думок, до її тихого голосу.

Це була Леся Українка, що тільки починала своє поетичне призвання.

А діялось це в 80-тих роках минулого століття. Тяжкі то були роки для українського громадянства — літературна праця заборонена, так само заборонені будь які українські офіційно визнані товариства. Але жадні заборони не мали сили припинити українського життя, — воно саме в ті часи розквітчвалося в приватних гуртках під ласкавим опікуванням двох незабутніх українських діячів: Миколи Віталієвича Лисенка, та Михайла Петровича Старицького. Коло їх родинного вогнища збиралось усе, що було тоді в Києві найбільше талановитого в українській літературі, мистецтві. Що-тижня збиралась молодь у цих двох наукових майстрів української музики та літератури. Тут ми бачимо і Самійленка, і Людмилу Старицьку-Черняхівську, і Велинську. Тут намічалося цілі низки літературних творів, що мали найкраще виявити тогочасний настрій, чи переклади з чужоземних поетів. Тут лунала й товариська, але нераз дуже гостра критика на тут же читані твори молодих письменників. Тут відбувалися ріжноманітні літературні гри, за вдання. В цьому щиро українському, ідейно піднесеному оточенні розвилася духовно найбільша наша поетеса — Леся Українка. Але не була вона постійною учасницею цих товариських сходин: тяжка хвороба відривала її раз-у-раз від рідного осередка, уносila її далеко від рідного краю.

II.

Леся Українка, або справді Лариса Косач, народилася в 1872 р. на Волині, де батьки її мали невелику земельну власність. Мати Лесі — Ольга Петрівна Косачева, була сестра відомого українського вченого Михайла Драгоманова, і сама була відомою українською діячкою та письменницею.

Леся Українка в молодім віці.

Вона відома також, як визначний етнограф, себто знавець народніх звичаїв, народніх казок і пісень. Вона зібрала на Волині й на Поділлі силу взорів наших вишивок і видала їх чудовим альбомом з пояснільним текстом у російській та французькій мові, щоб поширити його на чужині.

Виростала маленька Леся серед темних волинських га-

їв, гралася з селянськими дітьми, не говорила іншою мовою, як українською, одягалася в народню одежду. Мати виховувала її в щиро-українському дусі, не віддавала ні до якої школи, бо тоді не було українських шкіл на Великій Україні, а лише російські. Отже Лесю вчила сама мама, до неї ходили вчителі. Знала Леся перфектно кілька чужих мов. Коли-не-коли приїздила Леся з мамою до Києва, там ще набирала всякого знання і серед київських товаришок лісова волинянка визначається своїм розвитком, свою широкою ідейністю.

Коли це раптом, як минуло 12 літ, Леся захорувала на страшну хворобу — туберкульозу костей. Спочатку заболіла рука — довелось Лесі покинути музику, а вона почала вже добре грati на фортеп'янні й дуже журилася, що не може далі вчитися. Потім стали боліти ноги.

Ця смертоносна хвороба мала вирішальний вплив на все життя молодої поетеси; її не хотілось вмирати, вона вже почувала велику силу, глибокі джерела творчості й усю свою молоду енергію звернула на дві речі — на розвиток свого поетичного талану і на боротьбу з хворобою, завязту боротьбу за своє життя. А життя для Лесі Українки було тісно звязане з можливістю творити, і ми бачимо її молодою 17-літньою мандрівницею, — то за вказівками лікаря їде шукати сонця, єдиного ратунку з цієї хвороби, гарячого сонця в Крим, до Італії, до Єгипту.

З її власних листів ми бачимо, як пристрасно віддавала вона свої молоді сили своєму поетичному призванню: в високій температурі, змучена стражданнями тіла, вона цілу ніч пише; ранок застає її в ліжку із зшитком та олівцем у руках, гарячу, виснажену фізично, але щасливу від виконаної праці, від талановито образно висловленої її думки. І де б вона не була в своїх постійних мандруваннях: чи в чарівній Італії, чи в мовчазних гарячих пустелях Єгипту, всі думки її летять на Україну, як вона сама каже: "І все таки до тебе думка лине, мій занапашений нещасний краю."

Усі свої молоді роки вона прожила, розвинулась під міцним впливом своєї матері. Від неї вона захопилася тим романтичним націоналізмом, який так відбився на її перших творах; від неї глибоко вкорінилася в її душі демократична і беззастережна любов до свого рідного краю.

Але пізніш усім напрямком її думок опанував її рідний дядько Михайло Драгоманів. Вона їздила до нього в останній рік його життя в Софію. Там поширилися її ідейні обрії, там змінився її світогляд, прокинулись ширші інтереси, і Леся стає не тільки поетом України, але й великим співцем всенародних змагань до волі, до правди моральної і соціальної. Вона починає шукати теми для своєї поезії у вселюдному стражданню; вона виступає борцем за гідність людини, за її духову незалежність. Виступає перед нами справжнім борцем за ідею волі, — і вона творить нам образ “Поета під час облоги” дуже подібного до неї, який “Не боїться від ворога смерти, бо вільна пісня не може умерти”. Цей поет: “чарує облогу ворожу, і будить на мурах обачну сторожу, заснуть не дає до зорі”.

Таким поетом була сама Леся в своїх пізніших творах. Вона звертається до тогочасної української молоді з докором в недбайливості до громадянських справ:

Невже ті голоси не сміливі, слабії,
Квіління немовлят належать справді вам?
Невже на всі велики події
На все у вас одна відповідь є:
Мовчання, сльози та дитячі мрії?
Більш нінащо вам сили не стає?
Що ж, браття, мовчите, чи втішенні собою,
Що вже й докори ці вас не проймуть?
Чи так задавлені недолею, журбою?
Чи може маєте яку яснішу путь?
(“До товаришів”).

Вона чуло переживає те тяжке становище тогочасної української інтелігенції і з гіркою смілою правдою визнає всю цю образливу ситуацію:

Так, ми раби, немає гірших в світі,
Великі духом, силою, малі;
Орлині крила чуєм за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі.
Ми навіть власної не маєм хати,
Усе одкрите в нас тюремним ключарям.
Не нам, обідрами-невільникам, казати
Речення гордеє: “Мій дім — мій храм”.

Леся розуміє всю вагу тої страшної неволі, в якій колала тоді під жандармським режімом Москви й Петрограда тогочасна Україна, але вона не дозволяє собі впадати в роз-

пуку, не губить надії на краще майбутнє для свого народу. Так співає вона:

Я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись....
Буду жити — геть думи сумні!

Та бадьорому настроєві так жорстоко перешкоджала страшна хвороба. Вічно сама в постійних мандруваннях, вона мало знала особистого щастя і це горе (не поета, громадянина, а горе молодої дівчини) виривалося часто проти її волі, в її молодих віршах.

Я думала, — весна для всіх настала,
Дарунки всім вона несла, ясна....
Для мене лиш дарунку не придбала,
Мене забула радісна весна!

Боротьба з хворобою підточує сили вже фізично знесиленої Лесі, і в ній виривається такий стогін:

Я змаганням втомилася крівавим
І мені заспівати хотілось
Лебедину пісню собі.

Але таких хвилин мало, або Леся соромливо ховала їх у своїй душі від усіх сторонніх заглядань. Вона взагалі була стримана в своїх зносинах з людьми і до свого інтимного душевного світу мало кого наближала. Тільки в останні роки перед смертю вона вийшла заміж за музиканта етнографа пана Квітку. І може хоч тоді почула себе не самітньою.

III.

В свою поетичну творчість Леся Українка вкладала всю свою чулу й турботну душу, — свою нервову вдачу. Як каже Єфремов, вона переживала всі ті хвилювання, що переживала найкраща тогочасна українська молодь — вона боліла душою за страшне пониження українського слова, української культурної творчості. Вона шукала виходу з цього становища, шукала якогось його розвязання.

Змагалась розвязати це питання і Леся в своїх творах. Підо впливом свого широко освіченого дядька Драгомано-

ва, вона звернулась до історії, не сучасної хаотичної історії Західної Європи, такої матеріалістичної, ні, вона звернулась до давнього колишнього життя серед східних народів, і там вона найшла такі психольогічні й соціально-політичні моменти, які наблизялися до тої національної трагедії, що відбувалася на терені українського народу.

Під її пером оживають душевні страждання жидів у єгипетському полоні (дивись її поеми-драми — “Вавилонський Полон”, “В дому роботи, вкраїні неволі”).

Так само зупиняється Леся на тих глибоких переживаннях, що їх внесла християнська віра в такий трішний римський світ; на тій новій гарячій течії, що поділяла в перші часи переслідування християн навіть членів родин, як це ми бачимо в драмі-поемі Руфін і Присцилла”, або “В Катакомбах”, “Адвокат Мартіян”. Ці поеми-драми це коштовні поетичні твори, які в короткій замітці не можна переказати; їх треба уважливо читати, щоб зrozуміти ті думки, що в них вкладені, щоб уявити ті анальгії з долею України, які так яскраво можуть бути виведені з цих наче далеких по змісту своєму творів, але загрітих палким, глибоким патріотизмом Лесі Українки.

Вона гарно висловлюється сама, як розуміє свій обов'язок, яко поета:

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі.

— — — — —
Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани.

Усі ці великі своїми темами поеми в драматичній формі досі не бачили ще української сцени, — для них потрібна і публіка інтелігентна і артисти-мистці. Але настане час, коли ці драми також, як і цінні драми Метерлінка, осяють наш театр.

Лірика Лесі значно простіша і відповідала пануючим тоді формам і виразам. Багато є наслідувань Шевченка. Вся лірика пройнита сумом. Трапляються дуже ширі описи української природи, як напр. усім відомий спомин за Волинь:

Прощай, Волинь! Прощай, рідний куточек!
Мене від тебе доленька жене.
Немов від дерева відриваний листочок,
І мчить залізний велитень мене.

Переді мною килими чудові
Натура стеле — темнії луги,
Славути красної бори соснові
І Случі рідної веселі береги,
Розтопленим сріблом блищасть річки....*)

Але щодалі, поетеса виховується на гарних зразках поетичних. Вона перекладає Гайне, Віктора Гюго, навіть гімни з індуської поеми "Ріг веди". Теми її поширюються, вона пише не окремі вірші, а прекрасні поеми — і в них все та сама боротьба за волю — "Роберт Брюс" (скотляндська балада), "Самсон" і багато інших. Від Гайне вона взяла його такий легкий гарний стиль, у Віктора Гюго — глибоку душевну аналізу.

**

Леся Українка померла в такім віці, коли творчі сили поетів щонайкраще зростають і упевнюються іх світогляд; вмерла на Кавказі на руках своєї мами, яка постійно мала на ней великий вплив і на руках свого чоловіка. Вмирала вона, дописуючи свою останню поетичну працю. Поховали її тіло в Києві літом 1913 р.

Вона до цього часу є найбільша українська поетеса і бажано, щоб стала виховницею нашої молодої генерації. Щоб наша молодь якнайкраще перейнялася її ідеалом широкого націоналізму, її постійним шуканням правди й краси у внутрішній гармонії слова, життя і думки. "Визволення" народу, його свобода духовна й фізична — ось коло чого складались її дуже гарні поетичні мрії, її міцні й смілі заповіти, як вона каже в своїй драмі "Вавилонський Полон":

Нам два шляхи: смерть або ганьба, поки
Не знайдем шляху на Єрусалим.
Шукаймо ж, браття, до святині шляху,
Так як газель води шука в пустині.
А поки знайдем, за життя борімось,
Як барс поранений серед облави....
Живий Ізраель, хоч і в Вавилоні.

*) Див. „Подорож до моря” — одна з перших подорожей молодої поетеси, викликаних її хворобою.

Ольга Кобилянська.

Ольга Кобилянська — це ім'я великої української письменниці, що разом з Коцюбинським стойть на чолі усієї

української літератури ХХ століття. Коцюбинський розпочав це століття своїм майже останнім прекрасним романом "Фата-Моргана", Кобилянська продовжує це століття цілою низкою несмртельних, прекрасних творів. І всі ті твори

присвячені великій ідеї боротьби за "людину", за пошану для неї, на якому б степені культурному чи соціальному вона б не стояла; боротьба за права на життя гармонійне, естетично-моральне, гарне в своїй безпосередності. Твори присвячені піднесенням в своїх правах і змаганнях кожної людини, зокрема кожної жінки, і всі вони овіяні поезією, особливою чистою поезією гір, їх свіжих високих верховин.

**

Народилася Ольга Кобилянська 25 листопада, 1863 р. в Сучаві. Проживала в батька, який, хоч завжди визнавав себе за українця, але додержувався німецької культури, що взагалі за австрійської влади панувала на Буковині. Їй було 8 літ, коли батько зі службових причин переїхав до Кімполюнгу, і в цьому дуже глухому містечку в Карпатах наша письменниця провела всю свою ранню молодість. Там почала вона й уперше писати. Розвинулась цілком самостійно. Недовге шкільне навчання (скінчила четверту нормальну), а далі серйозне читання німецьких учених: Гердера, Бюхнера, Ніцше і англійських: Бокля, Дрепера, Дарвіна, Спенсера, а далі — великих поетів: Софокля, Шекспіра, Гайне і ін. Молода голівонька працювала сама; багато думала молода дівчина в своєму самітньому життю перед чудової природи карпатських гір і їх смерекових лісів.

Самітня, глибоко чула душою, придивлялась до природи, знала й любила її, а також з цікавости здивлялась і в тих людей, що рідко доводилося їй бачити в Кімполюнгу. І рано почула вона в собі бажання творити, писати про те, що передумала в ці самостійні роки.

"Я чулася дуже осамотненою, — каже сама пані Кобилянська, — бо не мала ні з ким про писання говорити, про те, що мене займало. З природи замкнена, я не любила про те говорити, що мою душу переймало. А в ній ройлося всякого. Гадки й пляні про будучину, про великі студії, самостійність і т. п. Вплив природи був майже пригноблюючий для мене. Ясні, магічним світлом переткані ночі будь то літні, чи зимові, або знову дні осінні, похмурі, слітні, гнали мене до паперу.... і я писала".... I далі вона признається: "Зі знайомих більших, чи менших не мав ніхто на мене впливу, бо охота, порив до писання були вроджені в мені. Са-

мота, душевна самота, противне моїм почуванням окруження викликували в мені жадобу кинути те, що мене зворувало до дна — на папір. Мої особисті переживання відгравали не малу роль в моїх писаннях"....

Вирошивши на німецьких книжках, на німецьких авторах, цілком природно, що свій перший твір "Людина" вона писала по-німецьки й післала до одного німецького часопису. Редактор часопису, хоч і не надрукував новельки, але похвалив молоду письменницю за цікаву тему і підбадьорив її далі писати.

Знайомство з подругою п. Кобилянської, Софією Окуневською, відкрило перед Кобилянською нові духові обрії, нові цікаві питання — відродження народу, піднесення прав інтересів української жінки, розвиток української мови. Захопилась цими питаннями талановита дівчина, дитя карпатських пралісів, і сміло вступила на той шлях, яким іде все своє життя, — шлях оборони прав людини, а насамперед прав жінки.

В усьому своєму розумовому розвиткові вона була самоучкою. Захопившись ідеями Кобринської — першої організаторки галицьких жінок, — О. Кобилянська без усякої сторонньої допомоги й поради завзялася вчитися української мови, і першим виразом цього нового напрямку її думок повстала так усім нам відома повість "Царівна", яку писала вона уважливо, старанно проводячи свої думки. Почала її писати в 1888 р. (ще в Кімполюнгу), скінчила лише в 1895 р., а надрукована була в 1896 р. в фейлетонах часопису "Буковина".

Цей прекрасний твір відразу звернув увагу по всій Україні на молоду смілу й талановиту письменницю, яка устами своєї геройні Натали Варкович оголосила жінкам нові життєві гасла: "Бути собі ціллю", "Людина вище всього", "Гідність людської особи вища за любов". Це зробило велике враження. Як каже один з палких прихильників О. Кобилянської М. Шаповал: "Колись, влітку 1902 р. я випадково в Харкові зустрів книжку, що мене сповила великою внутрішньою радістю — це була "Царівна". Почув уперше гарне імя: Ольга Кобилянська. На Україні була тоді глуха ніч.... ходив по землі бідний народ і нічого не думав про Україну.... В гарячі липневі дні читав у лісі між осяяними

соснами в паощах живиць — “Царівну”, і цілий полумінь думок завихрував у моїй молодій селянській голові.... З думками, з образами, з мріями „Царівни” я жив кілька років.

І справді, не одна лише “Царівна”, а кожний твір О. Кобилянської робить таке глибоке враження на читача, що він довгий час носить його в своїй душі і своїй міркування інший раз координує з тими новими думками, якими переповнені твори нашої письменниці. Усі їх можна поділити на дві групи: реально-побутові й реально-психологічні. Звісно, вся творчість Ольги Кобилянської не вкладається в такі грубо поставлені рамки, вони безконечно ріжноманітні своїми темами, але все таки ми маємо з одного боку такі розкішні побутові малюнки, поеми, як: “В неділю рано зілля копала”, “Вовчиха”, “Земля”, “Але Господь мовчить” і інші. З другого боку точкою психологічною аналізою пройняті такі чудові речі, як “Ніобе”, “Він і вона”, “Покора”, “Аристократка”, “Юда” й багато інших. І в кожній з них виступає такий гарний образ жінки в безпосередній широті її духового, тонко естетичного й морального ества. В “Ніобе” характер жінки проведений так правдиво, що ця повість може стати настільною книжкоюожної молодої жінки. Її цю глибоко-чулу героїню Зоню можна у всесвітній літературі поставити обік з “Лелією” Жорж Занда, або з Лізою з “Дворянського гнізда” Тургенєва.

Гарно описаний другий тип жінки в коротенькому оповіданні “Аристократка”. Такий твердий в своїх раз намічених на все життя шляхах, що не вважає на жадні перешкоди при його проведенні. І разом коло неї поставила тонко намальований образ, мов силюєт, молодої дівчини, що прагне чогось високого в життю, шукає його в музиці — і не знаходить щастя.

У всіх своїх створених жіночих постатях Кобилянська вище над усе ставить силу духа, яка дає жінці можливість вирватися на волю, розвинути свої духові здібності, бути суцільною в своїх чинах і широю в виконуванні раз собі наміченого обовязку, раз улюблленого ідеалу життя; або ж зломати своє життя, але самій не відступатися від свого ідеалу.

Велике виховне значіння для української молоді має ця серія високохудожніх новель, нарисів, повістей, що всі

освітлені не лише естетичною красою, а й високо-моральним піднесенням. А це не проводиться якось тенденційно, або в моралізаторський спосіб, але так природно, так щиро, бо сама авторка саме так тонко перечуває, так серйозно ставиться до життя і сама перейнята високою ідеєю: нема в життю щастя без вільного розвитку й без радісного виконання свого обовязку.

Психологічна аналіза правдиво проведена в творах Кобилянської не лише в жіночій душі, — вона дає такі самі певні характеристики й чоловіків, як напр. в “Землі” обох братів, в “Царівні” негативний тип Орденіна, героя повісті “Через кладку”, або “Він” в гуморесці “Він і Вона”.

Ті малюнки, що дає О. Кобилянська з народнього життя, дихають правдою і виявляють глибоку спостережливість авторки й розуміння ріжноманітних відносин між членами одної родини, одної громади. Сильно написана повість “Вовчиха”, в якій так суцільно проведений характер страшенної егоїстки, владної Вовчихи, що заїдає вік своєї доночок, не дозволяючи їй одружитися ні з одним парубком, що її сватав. Легкими штрихами, але так виразно виявлені безпомічна та дуже симпатична фігура чоловіка владної господині, який не має голосу в жадних родинних радах, але завжди, не корячись жінці і не сварячися з нею, він робить так, як йому вказує його любов до дітей. “Земля” — це ціла епопея селянського життя на Україні, життя хлібороба, народу відданого своїй землі, на якій виростала одна генерація за одною, яку вони обробляли, не жаліючи ані сил, ані здоровля. Тут виявляє шановна письменниця велике знання селянського побуту й розуміння наших селян і селянок.

“Дволітній побут на селі “Димка”, куди родичі переселились по майже 15-літнім побуті в горах, дали мені нагоду заглянути глибше в селянське життя, котре й без того було мені добре знайоме, бо я завсіди і в горах любила заходити в сільські хатки — як і взагалі любила “мужицтво” не менше, як мій батько. Я любила нарід і люблю до сьогоднішньої хвилі й дивлюся на нього тими самим очима, що на деревину, цвіт і всю живучу частину природи. Одна неестетичність його будь у словах, будь у поведінню, чи в привичках разить мене. Але в суті речей — гей яке багатство, яка свіжість, яка глибінь криється, який гарний матеріял на будущість. І коли писала “Землю”, ох, як хвилями ридала!”

Як у Коцюбинського, так і в Кобилянської повісті з народнього життя справді відкривають перед нами наше село. У Коцюбинського в останні роки перед війною, у Кобилянської вже в повоєнні часи. Треба ще завважити, що розуміючи правдиво психольогію нашого селянства, Кобилянська найкраще розуміла й душу нашого вояка, як ми це бачимо в багатьох її дрібних нарисах і епізодах з військового життя ("Сниться", "Лист вояка", в дуже сильному, трагічному оповіданні "Юда" і т. п.

Але що найбільше захоплює декого з читачів у творах О. Кобилянської — це її артистичні (художні) описи природи. Для неї в її від молодих літ самітньому життю природа ставала як найкраща втіха, найкраще естетичне переживання. Музика й природа давали високо-натхненій письменниці те духове задоволення, якого часто не одержувала від людей, від свого оточення, і товариського і офіційного; вона так боліла душою від усякої неправди від кожної дисгармонії, а цього серед людей можна занадто багато бачити. А там, в її величніх горах, в глибині лісів, де тихо шумлять смереки, там затихали всі болючі рани, які наносило її чулій душі немилосердне, часто грубе життя.

Чудові малюнки природи знаходяться в новелі "В неділю рано зілля копала", в "Землі", в "Битві" — малюнки зими й весни, поля та лісу, в спокої й у часі бурі. Вона є справді поет буковинської гарної природи.

Та хоч як вона любила природу й музику, але не відходила й від життя — вона любить людей, усі їх недолі, гріхи, злочини, їх нещастя і світлі хвилини; усе переживає велика письменниця з ширим співчуттям. Вона дає людям гасло для визволення з тяжких матеріальних негод. Усіма силами вона тягне людей з темноти з неволі, дає їм нові гасла для гармонійного життя, в якому панувала б свобода й любов.

Так, Ольга Кобилянська не тільки талановита письменниця, не тільки один з великих оборонців прав жінки, як Жорж Занд, Еліза Ожешко, Матільда Серао, вона є і надовго зостанеться великим соціальним учителем; пильними духовими очима читає в душах і жінок і чоловків, виявляє і перед світом, як сучасні соціальні умовини життя ганьблять людину, доводять її до нещастя, неволі, смерти. І цим

безталанним людям — жінкам і чоловікам, — Кобилянська своїми творами наче відкриває віконечко в новий широкий світ; кличе їх до спільної праці над щирим перевихованням для нового прекрасного, естетичного, гармонійного життя.

Хай же велику нашу українську письменницю, прекрасну дочку буковинських Карпат і смерекових лісів, буде завжди тішити наша подяка за її нове слово і за її безмежну любов до нашого народу.

**

В 1925 році Ольга Кобилянська була переїздом у Празі; вона їхала лікуватися до Карлсбаду, і тут я вперше позна-йомилася з нашою великою письменницею: така краса, та-кий смутний вираз без краю добрих очей — от що на пер-ший погляд приваблює до неї; і та надзвичайна скром-ність, з якою вона приймає нас усіх, гарячі привітання й похвали її праці. В усіх її спокійних рухах, а в її очах почувалась натура глибоко чула до свого оточення; якась ду-хова непереможна сила в такому слабому хоробливому ті-лі, — і так ставало соромно й гірко, що таку високо тала-новиту письменницю й дорогу людину ми не можемо ото-чити хоча б елементарними вигодами, що їх так потребува-ло її здоровля.

За короткий час перебування в Празі трудно було ближ-че підійти до Ольги Кобилянської, — занадто вона була до-рогою у нас гостю і на такий короткий час. Що не при-йдеш до неї в той № готелю коло Вільсонового двірця — у-се вона оточена і молоддю і старшими прихильниками її та-ланту; чимсь щирим і естетичним віяло від усієї її постаті, від її мовчазного спокійного поведіння і почувалось, що перед нами не лише талановита письменниця, а визначна лю-дина наших часів з певним ясним світоглядом і сильною зброєю для його реалізації.

Ольга Кобилянська умерла 28 березня, 1942 року.

М. Загірня.

(Марія Грінченкова — 1863 - 1928)

Мабуть з усіх значних українських жінок не було такої скромної, як Марія Миколаївна Грінченкова. Все просто убрана, спокійної вдачі, мовчазна, але завжди уважлива, усе навколо спостерігаюча своїми великими розумними очима. Кохала вона свого чоловіка Бориса Грінченка з якоюсь побожною відданістю, з одним бажанням помогти йому в його великий (як вона називала) громадській праці, перевести на себе всю неприємну частину цієї праці, а самій не виявляти себе нічим крім чести бути дружиною Грінченка. Так пройшло все її життя аж до самої смерті Бориса Грінченка.

Але обік із чоловіком була в Марії Миколаївні ще одна істота, яку вона теж любила віддано, гаряче, але яка принесла їй через свою хворобу чимало горя й гризоти — це була її єдина донька. Віддані обоє Грінченки одній українській ідеї, вони й думки не припускали, щоб їх доня могла виховуватися в російській школі, усю першу науку подали їй у себе в хаті, складаючи для неї першу граматику української мови перші книжки для дитячого читання.

Марія Грінченкова по походженню не була українкою. Вона народилася в 1863 р. в Богодухові, на Харківщині, в московській родині Гладіліних; вчилася в російській школі — в земській прогімназії, — і зараз же по закінченні її курсу стала в тому ж Богодуховському повіті за земську вчительку. Але зустріч з Борисом Грінченком на вчительських курсах зразу запалила в чулій душі Марії Гладіліної глибоке бажання служити тому народові, серед якого жила і за який так палко, так широко промовляв цей народолюбець.

Вона зразу почала вчитися української мови і дальнєї її вчителювання було перейняте вже українським свідомим націоналізмом.

В 1884 р. Грінченки побралися і з першого до останнього дня це подружжа вело спільну й таку корисну для україн-

сього народу працю. Вони в ті чорні дні царського режіму несли освіту в масу українського народу, вони боролись за кожну популярну українську книжку, всякими засобами вириваючи її з зубів російської тогочасної цензури.

В 1894 р. Грінченки переїздять в Чернігів, де Борис Грінченко мав якусь посаду в земстві. Тут ми з ними й познайомилися, бо О. О. Русов саме тоді провадив там статистичну земську працю. В Чернігові була вже дружно обєднана група ідейних українців, які збирались на певні періодичні збори, але досить конспіративно; в цій групі, в цьому гуртку Грінченко був палким поетом, лідером, тоді як Шраг був його фундаментальним керовником. Багато доводилося вислухувати дорікань від палкого поета за те, що мляво ведеться українську справу, що земці не активно її піддержують. То був період усіх земських меморандумів, прохань до міністерства освіти, щодо української мови в школі, й Грінченки брали живу участь у цих земських заводах. Організація земської книгарні для учителів, упорядкування Чернігівського Шевченківського Музею, все це лежало на руках Грінченка, а головним чином — на пані Марії, так само й головна її тогочасна праця — видання дешевих українських книжок.

Грінченко палко накидався на мене за те, що я писала книжки в російській мові, що завела дружбу з росіянами, які жили в Чернігові на засланні, гаряче обурювався проти деяких думок Драгоманова. Але ці докори ніколи не зменшували моєї пошані до фанатизму Грінченка. Коли було до них не зайдеш в їх тісну вбогу кімнатку по Чернігівському шосе, все вони за працею: пишуть, поправляють свої рукописи по вимогах цензури, або радісно корегують уже дозволений до друку рукопис.

Марія Миколаївна Грінчекова
(Марія Загірня).

Енергія й працездатність обох їх була дивна, особливо витревало працювала Марія Миколаївна. В неї виявився чималий талант — писати популярні для зовсім непідготовленого читача речі, і зпід її пера вийшли найкращі книжечки для селян: “Як вигадано машиною їздити”, “Мудрий учитель (Сократ)”, “Орлеанська дівчина”, “Під землею (про шахти)”, “Як визволилися Північні Американські Штати” та багато ще інших написано цікаво та зрозуміло.

Діяльність Грінченків не могла не впасти до ока московської поліції. Почалися ріжні обшукування, труси, заборони ріжних посад, і Грінченки опинилися без жадного заробітку. На щастя, під той час у Києві наші вчені заходились видавати до друку той великий “Словар”, що його складали вже кілька літ. В 1902 р. Грінченки переїздять до Києва і там беруться науково упорядкувати увесь зібраний матеріял. До цієї тяжкої та відповідальної праці їй береться Марія Миколаївна — коректа, переписування, ріжні додатки, що вона сама збирала з народніх уст.

З 1905 р. починається нова праця коло київської “Пропсвіти”. Революція 1905 р. і нова російська конституція поширили права українського народу — дозволені були просвітні організації, часописи і там завзято працює Марія Миколаївна, і скрізь ціняТЬ її глибоке знання мови. Але можна тільки дивуватися, де вона брала ті сили для цієї невспушкої праці, коли в ці саме часи доводилося їй переживати тяжке горе: на її очах вянув від сухіті її чоловік, а також єдина донька. Один по одному сходять вони в могилу, і залишається Марія Грінченкова сама одна-одинока, як палець. З уст цієї твердої духом жінки ми чуємо такі розпучливі слова: “Життя порожнє, все опустіло. Нема чим жити. Лишилась тільки праця, і я житиму для праці”.

А праці тої багато на Україні; кожна свідома українка має до чого прикладти руки й серце. Науковою працею їй жила Марія Грінченкова останні роки свого життя. Прийшли більшевики, принесли з собою тяжку недолю українському народові. Марія Грінченкова не похитнулася, залишилася на своїй стійці, не кинула можливої праці для української науки. Вже в 1919 р. перший відділ Київської Академії Наук призначує її постійним членом-редактором нового словника живої української мови. Цій праці вона віддає всі свої сили; серед неї ж застає її й смерть 15 липня 1928 р.

В некрології її сказано: “Надруковані томи Російсько-Українського словника на кожній сторінці носять сліди і глибокого знання і того непомильного чуття народної мови, що властиво вибраним лише натурам” (“Пролет. Правда”, Ч. 164, 1928 р.).

Марія Грінченкова — це жінка незломного духу, з надзвичайною твердою волею і невисипущою енергією. Серед жінок свого покоління, каже С. Єфремов, вона була в перших лавах просто, як робітниця, що совісно, скромно додержувала загального темпу в роботі і ніколи не сходила зі своєго шляху. Всяке дезертирство було просто органічно нестерпне для її натури, як нестерпна була її нещирість та лукавство в товариських стосунках. Мила й лагідна в особистому житті вона вміла твердо й непохитно додержувати одної громадської лінії, і тут уже не знала компромісів, не терпіла проступок; кривити душою вона не вміла”.

Марія Грінченкова, Олександра Єфименкова, Олена Пчілка зоріли в нашему громадянстві, в нашій світлій науці в тяжкі часи безпросвітного знущання над нашим народом; вони йшли тернистим шляхом, не знаючи ні компромісів, ні боязкого дезертирства, — і стоять перед нами, як моральні зразки свідомих і шляхетних українських жінок. Вони відійшли від нас із тим скарбом пройденого життя, який висловив Шевченко в словах: “У нас нема зерна неправди за собою!”

Олександра Єфименкова.

(1848 - 1918)

Ми познайомились у Чернігові: Єфименки щойно повернулися з заслання, а ми з Праги. У Олександри Яковлівни було 5 дітей; у мене в той час одне немовлятко — син Михайло. Чоловіки наші зразу затоваришували на ґрунті українських справ, я боялася Олександри Яковлівни. Вона

була така вчена, така певна себе, так завжди заглиблена в книжках, в науку; я була перед нею й легкодухом, нестримною особою, що шукала життєвої правди, захоплювалася політикою. Тільки пізніше в Харкові я зрозуміла, що то за ясний розум у цієї жінки і як він виявляється у всіх детайліах її особистого життя. І тут, у Харкові, у нас установилися інтимні, дружні, незломні відносини.

Це була вчена жінка, алс цілком самоук, яка сама взяла з сиріх наукових матеріалів певні знання й освітлювала їх своєю ясною думкою. Так було з тим розумінням історії українського народу, яке

виявила історична критика в її історичних працях ("Історія України", "Історія Українського Народу", "Южная Русь"). Завдяки цим працям Харківський Університет визнав її професором і почесним доктором історії.

Сама по походженню росіянка, вона вся віддалася потребам українського народу і своїм талановитим пером вияснила в російській пресі несправедливе становище його щодо національних прав. В Петрограді на катедрі української історії на Жіночих Бестужевських Курсах вона органі-

О. Єфименкова.

нізувала свій історичний семінар; кількох своїх слухачок захопила, зацікавила історією українського народу, виховала в них і симпатію до його долі та дала їм певну наукову методу для самостійних дослідів. Молодь скрізь шанувала її і горнулася до неї, бо почула її велику, чулу душу.

Ця чужинка здалекої півночі зуміла так глибоко зrozуміти нашого південного, такого чисто національного українського філософа, Григорія Сковороду, і її праця найкраще поясняє його філософію. Взагалі глибоко вдумлива Єфименкова обік з історією завжди цікавилася філософією, особливо її моральними постулятами. Деякий час вона була дуже захоплена філософією Толстого, його “непротивленням злу”.

Свої особисті тяжкі переживання вона переносила з дивовижною мужністю. В Харкові, де (в 90-их рр.) Петро Савич Єфименко служив в якомусь Поземельному Банку, він заслав на епілєпсію. Припадки ставали настільки часті й непередбачені, що він часто падав на вулиці; чужі люди привозили його додому, несвідомого. Олександра Яковлівна не мала ані хвилі спокою, а вона мусіла працювати — бо ж мала 4 дітей, то всі по гімназіях, платні ж банкової не вистарчало. Отож сяде Єфименкова за писання статті, навколо великі купи книжок, тихо в хаті, можна працювати, — але думка втікає від пожовтілих сторінок старих книжок, біжить вулицями Харкова, слідом за високою постаттю дорогого чоловіка, що його ось може вже захопила страшна хвороба, лежить він на брудному камінню й піна екриває дороге обличча. І скоплюється бідна жінка, жене від себе страшний привид присилує себе читати старі фоліянти.

Скоро хвороба почала перешкоджати чоловікові О. Я. добре виконувати свої службові обов'язки, а втратити посаду було неможливо. Тоді по згоді з директором банку стала О. Я. брати чоловікову працю додому: чого він за день не подужав зробити, то вона по ночах надолужувала.

Але стерегло її ще нове горе: старша дочка Ася вже 16 літ збожеволіла; перестала їсти, а всякі харчі з дому носила до вбогих людей; в кварталах харківської бідноти проводила цілі дні, вертаючися часом дуже пізно. Ніякі прохання нещасної матері не впливали. Ася закинула науку, лише читала по вбогих хатках пізніші твори Л. Толстого. Скоро її ненормальне положення примусило матір віддати

доночку до лікарні, де вона незабаром і померла від добровільного виснаження.

Це було страшне горе для О. Яковлівни: Ася і Тарас були старші діти її, їх визначними розумовими здібностями вона так раділа. Її обхопив жах: чи це спадщина батькової хвороби, чи не озоветься вона й на молодших дітях. А серед цього суму, розпуки робота не стояла, й думки талановитої письменниці не вгасали, навпаки, вони прямували до глибоких питань людського життя.

Було прийдеш до них у тісне помешкання — сидить О. Я. в великому кріслі, на столі, на долівці купи книг, на колінах розкрита книга, а сама господиня сперлася головою на руку і в очах глибока дума. На хвилю близне радість, що прийшов хтось для неї милий. Сяду на низенькім ослоні біля її ніг, усе їй викладу, усі сумніви бунтарської душі, а потім слухаю її глибокої філософії, її правдиві психольогічні спостереження, її гуманні соціальні погляди. З усіх кутків хати виглядають злідні, нога письменниці в діравому черевику, з кухні лунають молоді голоси, — то студентки приходять, допомагають дорогій письменниці в господарстві.... I кожний коло неї переживав золоті хвилини....

В початку ХХ віку Єфименки цілою родиною переїхали до Петербургу. Петро Савич на другий рік помер, але О. Я вже займала катедру української історії на Бестужевських Курсах і своєю платнею удержувала родину. Найменша донька Таня виявляла визначні поетичні здібності. Тарас добре вчився в якісь вищій спеціяльній школі. Оточена молоддю (курсистками) в сприятливих для наукової праці обставинах О. Я. жила, мала моральне задоволення.

Літом в 1918 р. О. Я. поїхала з Танею на Харківщину. Вона її любила, мала там чимало приятелів серед професорів (Багалій, Сумцов) і місцевих землевласників. І ось приїхали мати й донька в якесь село на вакації на літо — і прийшла якась чужинецька banda й убила і стареньку вчену письменницю і молоду поетесу. Тоді ніяке людське життя не мало жадної вартості. Банди розносili смерть і добром і злим.

Залишились учені праці, талановиті публіцистичні статті пані Єфименкової — за українську мову, за Турбайвську катастрофу — залишилась невміруща добра пам'ять про ту

українську письменницю з Холмогор, яка маючи лише гімназіяльну nauку, сама своєю власною працею стала першою жінкою доктором історії на Україні. Залишилися спогади за чулу душу цієї великої жінки, яка озивалась на все добрe, велике і гріла ласкою всіх, хто до неї наблизився.

Любов Яновська.

I.

Коли я в 1909 р. повернулася з Петрограду до Києва, то побачила в Українському Клубі серед визначних українських жінок нову для мене дуже інтересну паню, що приймала жваву участь у справах клубу; вона часто виступала на зборах клубу то як добра пяністка, то як письменниця й читала свої ще не надруковані твори. Видно було, що вона користувалася симпатіями київського українського суспільства і, як я далі переконалася, цілком ці симпатії виправдовували: належала бо до тих осіб, попри які не можна перейти без уваги. І це її гарне обличча надовго затямлювалося в памяті. Все в темному вбрани, гарно пошитому, і з гарними чорними очима. Скільки було в них суму й незадоволення з життя, скільки енергії в зарисі чола й рота! Тільки коли вона виголошувала свій виклад, або читала свої твори, це сумне обличча оживало, молоділо і виявляло ту щирість і захопленість, яку Яновська вкладала в усю творчу й громадянську діяльність.

А працювала вона коло українських справ з якоюсь гаражковою відданістю. Ми бачили її діяльним членом клубу; водночас працює і в "Просвіті" (київській), коли за відїздом хворого Грінченка довелося продовжувати його освітню діяльність; їде, як українська делегатка на Всеросійський Зізд жінок і там читає свій доклад "Доля української селянки". Організує в Києві гуртки-десятки по програмі тогочасної української партії Т. У. П.; вона входить у тісні знозини з визначними російськими жінками в Києві (п. К. Ф. Полторацького і пояснює їм ідею української справи, українські культурні вимоги.

В 1914 році, коли в Києві було заборонено святкувати Шевченківські дні, Яновська їде в Москву, знову як делегатка київського українського громадянства, й виступає з доповіддю. За часів війни вона разом з п. Черняхівською, Дорошенковою, Ішуніною, віддає всі свої сили й працю в "Товаристві допомоги жертвам війни"; багато спричинилася їй до полегшення долі галичан, яких російський уряд, як за-

кладників, висилав з їх батьківщини й переганяв до Сибіру.

Така стоїть перед нами Яновська, як громадянка й активна, й палка та віддана українській справі, але нервова — вона не могла довго витримати такої напруженої діяльності; взагалі вона не була фізично міцною і з початку революції вже хвора іде лікуватися на Лиман до Одеси. В 1921 році вона повертається до Києва, але в 1923 р. параліж приковує її до ліжка; приковує, але не сковує творчої сили Яновської і в 1928 р. вона диктує переписувачці останній покищо роман, один з найкращих її творів: "Тайна нашої принцеси".

II.

Яновська була не лише громадянською діячкою — вона талановита письменниця. Яновська написала чимало оповідань, коротких нарисів, чимало драматичних творів, які тепер усі вийшли суцільним виданням у трьох томах з портретом авторки (видання "Рух" — Київ 1930 р.) під ред. Черкавського і з його увагами.

Почала Яновська писати досить рано, але довго ховалася із своїм писанням молоде дівча.

Вона походить з родини української; її бабуня була з роду Білозерських (з Чернігівщини) — рідна сестра Ганни Барвінок. Мати Любови Яновської була вихованкою П. Куліша, гарячою українською патріоткою, і часто в неї з чоловіком виходили конфлікти зза того, якою мовою мають балакати діти — батько, родом з Калузької губ. ротмістр гусарського полку, Щербачев, вимагав польської або московської мови й карав дочку за кожне українське слово, а мати за московське. Взагалі мати Яновської не була щаслива в своєму подружжі і під кінець збожеволіла та вмерла в Петербурзі в лікарні.

Любов Яновська вчилася в Полтавському Інституті й виявила такі музичні здібності, що рідні вирішили її віддати в консерваторію. Але композиторського хисту вона не мала і її більш притягало до творчої праці пером, аніж до близкучого виконання чужих композицій. Та вона скоро виїшла заміж за одного з героїв герцоговинського повстання — за пана Яновського, який хоча був на 20 літ старший від своєї молодої, але імпонував їй своїм "героїзмом". Це був член київської української громади, і в Лубенщині, де

жило в маєтку Яновського молоде подружжя, Любов Яновську оточили українські патріоти: В. Шемет, М. Кононенко й інші. Вони ж і випрохали в ней те перше закінчене оповідання, яке без дозволу автора було надруковане у львівському часопису “Зоря” — “Злодійка Оксана”.

Скоро після того Яновські переїхали до Києва; чоловік увів її в кола українців, і тут почалася літературна діяльність Л. Яновської.

Я добре пам'ятаю, яке міцне враження зробила на нас її перша повість, надрукована в “Київській Старині” — “Смерть Макарихи”. Хоч тема була звичайна в той народницький період нашої літератури, але правдивість детайлів, тонке завваження психольогічних моментів умирання старої селянки — усе це пахнуло чимсь свіжим, чимсь, що вже виходило поза межі самої етнографії, яка панувала в творах тогочасних українських письменників. За цим першим оповіданням появилися один по однім великі й маленькі нариси з народнього життя, які друковалися то в часописі “Рада”, то в “Київській Старині”. Особливий ефект зробив на нас маленький фейлетон в “Раді”: “Наглядне Обучення”, де талановита письменниця осміює навчання українських дітей з російських букварів, коли біля малюнка “сапоги” стоїть літера “с”, а український хлопець затямлює тут літеру “ч”, — бо це ж “чоботи”; коло неї намальовані “г” “гроб”, а хлопець читає “труна і т. д. Це був фейлетон чисто Гоголівського гумору, в якому бренів наш справжній сміх, крізь слізи за наших селянських дітей, яких ця московська система перевертала в недотепних дурників.

В творах пані Яновської нема одної якоїсь провідної ідеї, вона бере все, що попадає їй на увагу життя й обробляє з тонким розумінням психольогії героя, героїні. І дає — або яскравий тип — Лісничий, Пролісок, дід Микита (“За високим тином”) або малюнок з життя — “Рукавички”, “Штурм”, “Чужий”. Усі ці твори читається з великою пріємністю через їх незвичайну безпосередність; усіх цих людей бачите, як живих; вам здається, що ви їх давно знаєте і їх радості й горе вам цілком зрозумілі. Перед вами постійна боротьба за життя, за щастя; повстають улюблені типи людей Яновської — і жінок і чоловіків, — які все життя змагаються осягнути свою укохану мету, щастя таке, якого вони собі гаряче бажають (“Городянка”, “Лісничий”,

„Мій роман”, „Тайна нашої принцеси”). Одним воно вдається, як співачці Тані (“Тайна нашої принцеси”), другим ні, — але боротьба за це щастя дає їх життю особливий зміст, підносить їх понад буденне звичайне життя.

Уся творчість Любови Яновської перейнята рухом; в її творах мало описів, в них іде дія, ідути розмови, такі характеристичні для кожної з груп людей (напр. в “Штурмі” розмова пана, який сватає паню, або розмова старого батька з чоловіком своєї дочки).

Ця вмілість провадити розмови і витворювати з найпростіших епізодів драматичний конфлікт (“Чужий”, “Два дні життя”, “Правда”) привела Яновську просто до драматичної творчости. Взагалі кажуть, що драматична творчість є найсеріозніша й вимагає найбільш високого рівня літературного таланту, але Яновській це не було тяжко, бо вся її творчість в оповіданнях є драматизована, рухлива, повна драматичних колізій. І вона сміло перша з українських письменниць виступила з цілою низкою драматичних праць; з них уже в 1903 р. її комедія на 4 дії “Дзвін до церкви скликає, та сам в ній не буває” була прем'йована на літературному конкурсі у Львові. Дуже гарна комедія “На Зелений Клин”, “Жарти на сіножаті” й кілька драм “В передрозсвітньому тумані”, “Жертви”, “Відьма”, з демонольгої українського народу й багато інших.

Яновська стоїть перед нами, як талановита письменниця, що перша сміло опанувала драматичну літературну форму. І в своїх пізніших оповіданнях і в драматичних творах вона внесла в українську літературу чимало нового, розвинула в ній психолоґічний елемент і ставилася до всіх своїх тем, як з народнього побуту, так з панського життя; з повним об'єктивізмом. Скрізь подала нам правдиві нариси міцних людей, що не задоволяються традиційними умовинами життя й шукають нових. Український театр Яновська збагатила цінними п'есами, а як громадянка — визначена по своїй обдарованості та енергії постать.

Дехто з молодих українських письменниць.

Слідом за старшими українськими талановитими письменницями виступає на наших очах молода генерація жінок, теж осяяних творчим літературним талантом і пройнятих тим соціально-патріотичним почуттям, що надає їх творам високу громадську цінність. На чолі цеї молодої літературної групи жінок-письменниць можна поставити відомі нам — Галину Журбу, Катрю Гриневичеву і М. Божуківну з Підкарпаття.

Миколая Божуківна.

В колах київської літературної молоді в часах саме перед попередною війною відзначалась своїм талантом молода письменниця **Галина Журба**. Вона найближче стояла до нового тоді українського місячника “Українська Хата”. То була талановита молода група, в якій визначалися імена людей, що стали пізніше славно відомими — Микита Шаповал, Максим Рильський, тоді ще гімназист Г. Чупринка, В. Липинський, П. Багацький й інші.

В 4 числі часопису „Назустріч” з 1934 р. Галина Журба з захопленням описує своє перебування в

Києві, в 1912 році і приємні зустрічі з членами цього гуртка. Особливо тішила її доброзичлива критика Шапovala, який за її перші оповідання, друковані в “Українській Хаті”, — “пророчив мені, — (пише вона) — літературне майбутнє і навіть десь вліпив речення: “величезний талант у Галини Журби”. А я й повірила. Ходила по Києві, мов пяна, і мріяла”.

Пророче речення Шаповала сповнилося. Ми мали вже в

1923 р. дуже сильні драматичні картини, під заголовком “Метелиця”. Це одна з міцніших драматичних речей в українській драматичній літературі. Зміст — невдале повстання наших “бандитів” проти більшовицької влади. Розбиті більшою силою, наші герої сміло йдуть на певну смерть від більшевицьких розстрілів і в уста одного з старших повстанців Галина Журба вкладає такі пророчі слова: “Брати, ми перемогли! Ми щасливі вибрани і долі, яким дозволено вмерти за батьківщину! Нарід нам вічно співатиме пісні про нас, а смерть наша навчить його бути міцним і великим. Наших імен будуть навчати українські матері своїх дітей. Нашим поривом будуть запалюватися серця прийдешніх поколінь. А за вами (звертається до більшевиків) йтиме вічний проклін нашого народу, доки сонця й землі. Ваші імена будуть символом насилия, огиди й жаху та ворожнечі безсмертної, як безсмертна є пам'ять народа”.

В 1933 р. Галина Журба дала нам міцне й прекрасне оповідання “Зорі світ заповідають”, що його сучасна критика визнала, як найкращий твір у сучасній літературі. І справді, авторка дуже правдиво ямалювала в ньому селянство в одному глухому селі на Волині. Усе життя виявлено правдиво в один із дуже складних історичних моментів — в 1917-18 р., коли селяни мусіли відразу зрозуміти стільки соціальних і політичних нових для них питань. Тут же є й чудові описи природи Волині. Стиль Галини Журби цілком особливий: короткі, міцні вирази, нічого розтягнутого, надуманого; саме життя, сама, правда селянської душі, селянського світогляду. Типи жінок-селянок, типи селян нагадують своєю вирізьбленністю типи Толстого, і стільки любові до цього селянства вложено в цей твір, що можна радіти, що в молодшій генерації українських письменниць ми маємо таку велику творчу силу, як Галина Журба.

Катрю Гриневичеву (народилася в 1875 р. біля Львова) я трохи знала особисто в Києві в тяжкі воєнні часи. Це жінка і міцної, і одночасно дуже кроткої вдачі, з повною громадянською активністю і з безперечно літературною вдачею. Ду-

же талановиті її невеличкі нариси. Останніми часами вона взялася за більші історичні оповідання. Її "Шоломи в сонці" мали чималий успіх у нашій не багатій історичній белетристиці й займають почесне місце в бібліотеках нашої молоді. А її оповідання в збірці "Непоборні" звернули на себе увагу й чужоземних письменників (один чех і один поляк проходили в ней дозволу перекласти цю збірку). Перейнята також надхненням її громадська праця в Гмідні, в таборі українських полонених, та літературна — в ріжких українських часописах, в видавництвах львівської "Просвіти" тощо. За що не береться Катря Гриневичева, вона захоплюється, віддається своїй творчій праці. Вихована не на рідному терені, вона сама находить шлях до рідної землі, до рідного народу. В 18 літ молода дівчина розпочинає вчитися української мови, спить з українським словником під подушкою, як про неї пишуть у „Новій Хаті“ (1927, ч. 3). За рік навчається писати, і ця мова стає її рідною, найдорожчою, наймилішою; вона зближається з гуртком найвидатніших українських письменників 80-тих р. XIX століття Стефаником, Франком, Маковеєм і по напрямку їх думок, їх творчості стає побіч з ними. Від її таланту ще можна чекати не одного гарного твору для нашої літератури.

Олена Кисілевська.

Велика для нас постать Н. Кобринської — вона перша розворушила наше жіноцтво й організувала його. І ця організація розцвіла пишним квітом. Хоч і померла провідниця, та біля цієї справи стали такі визначні жінки, такі ширі, міцні діячки, як: У. Кравченко, О. Кисілевська, М. Рудницька й інші.

Скільки здоровової енергії, скільки чулої душевності внесли вони в цю творчу організаційну працю за ці 50 літ, що перебігли від початку організації до теперішнього її ювілейного менту!

Одною з перших записалася до становиславівської жіночої організації Олена Кисілевська, тоді ще молоденька дівчина 15 літ — і ось 50 літ стойть вона на своїй стійці, ні на крок не зійшовши з тої дороги самовідданої праці для свого народу, дороги, що її так рано собі назначило молоде розумно дівча.

Дочка Льва Сіменовича, священика справжнього душевного пастиря своєї вбогої парафії, й високо розвиненої матері, Олена виросла в атмосфері піднесеної моралі, розуміння особистих і громадянських обовязків. Молодою вона одружується і стає доброю матір'ю своїх дітей.

“І як, — каже сама про себе Олена, — в своєму часі глибоко в душу запустила коріння ідея жіночої еманципації, як полонило душу бажання праці для народу, так прийшла третя проблема життя, дуже тяжка для молодої непідготованої до того людини (мені було 18 літ, коли я вперше стала матір'ю): проблеми зрозуміння душі дитини, виховання її так, щоб вона ні для батьків, ні для народу в ніяких обставинах не пропала.”

І не жаліючи сил, вона виховує справді таких гарних громадян, що може сказати тепер, коли вони всі виросли й стоять при своєму ділі: “Коли я є на щось горда в своєму житті, то на оцю мою працю матері-виховниці”....

Олена Кисілевська.

Серед розмов батька й старших братів набралась Олена й політичної свідомості дуже рано. Пані М. Омельченкова в своїй біографії О. Кисілевської приводить дуже характеристичний епізод з її дитячих літ: “Я, — каже О. Кисілевська, — так, як і всі в родині, хвилювалася тим, чи добре вийдуть у нас вибори до сойму чи парляменту. Чи не зроблять для нас сорому наші виборці. Я тямлю, як може десятилітньою дівчинкою вставала ще до сходу сонця й, дрижачи, перемокла від ранньої роси, сиділа на перелазі, щоб перед відіздом ще раз побачити нашого виборця й сказати йому ще раз: “Федю, уважайте, щоб наші виборці не зробили нам сорому.” А опісля гарячими слізами плакала, коли наш кандидат провалився.”

Як була палкою свідмою патріоткою, так стоїть вона й тепер в усю свою велич; стоїть і говорити перед сенатом польським. Говорить сміло за свій народ, за його горе, за його кривди. І народ слухає її, як свого найчеснішого провідника й захисника. Він слухає свою сенаторку, бо кожне її слово — правда, кожна її вимога — пекуча вимога його життя.

Ось перед нами часопис “Жіноча Доля”, що його вже десятий рік вона веде з невгласаючим ентузіазмом, з непереможною енергією поборює всі перешкоди для його непереривного існування. Цей часопис — це її трибуна; в ньому відбивається вся її спокійна вдача, її глибокі думки, її чиста самовідданість. І ні одного зерна самолюбства, честолюбства. Почувається, з якою любовю вона ставиться до села, до жінок. Вона їх вчить, як мати, переживає з ними злі й добре години. Не жаліючи свого здоровля, вона обіздить усі гуртки селянські, жіночі організації. Ця “сенаторка” не вимагає жадного комфорту: вона не чекає, щоб за нею виїздили автом, просто з вагона залізниці сідає на просту фіру і їде до села селянськими шляхами, інколи й по 20 кільометрів.

Ось як сама описує одну зі своїх мандрівок: “Іхала до Горохова на Волині вночі простою балагулою 20 кільометрів за 5 годин. Дорога така болотиста, нерівна, небезпечна, що фірман навчав усю дорогу: “Як крикну: направо! — то ви всі хилітесь праворуч; а як крикну: наліво! — то й ви наліво. Тоді нема чого боятися, щоб віз перекинувся.”

Другий раз весною обіздить пані Кисілевська села й мі-

ста на Поділлі — Мокрошин, Бережани, Журавно. Сніги розтопилися, вони порозливалися по ярах і долинах, наче річки; коні западали в ями снігу: треба пороном Дністер переїздити, а він розлився, як море, швидкий та сердитий. Іде пані Кисілевська оглядати нові організації — і яка сила люду зібралась! Забула про всі небезпеки дороги й байдоро, весело повчає людей, як жити організовано, одне одному допомагати, заводити ріжні промисли, "Рідну Школу" підтримувати, горілку забути, коршми позамикати, заводити кооперативи, дітей плекати по дитячих садках. Цілий плян життя вимальовує перед господарями й господинями якогось далекого, занедбаного культурою села. Жінки байдоро беруться реалізувати цей плян, і темне, злиденне життя освілюється надією, вірою в можливість вийти з темноти до того світла, до якого веде їх О. Кисілевська....

Так ростуть на терені многостражданої Галичини жіночі організації, село оживає, росте свідомість, забобони никнуть, жінки випростовуються з колишньої неволі, стають громадянками свого села, справжніми виховницями своїх дітей.

Поїде пані Кисілевська геть — та слова її не губляться: приходить "Жіноча Доля", і там також лунає той мужній заклик: "До праці!"

"Гей на село! — кличе пані редакторка правдиво інтелігентну молодь на зелені левади — шукати на них здоровля, розваги: — "Нарід вас жде; тож щиро, весело увійдіть в круг народу". Вона закликає звертати велику увагу на виховання селянських дітей, селянської молоді, на відкриття читалень, на улаштування культурно-нац. свят: Шевченка, Франка, "Свята Матері". Вона пропонує не ходити втертими шляхами: "Не шукайте заробітку по висохлих джерелах, а оглядаитесь, чого від вас жадає нова хвиля, йдіть їй на зустріч. У розумної людини праця повинна дати не лише хліб, а й почуття, що вона живе корисним членом свого суспільства. Тильки така праця не забє в вас духа, не підріве звязків з народом, не зробить вас сухою непотрібною для живого пня галузкою". Вона клопоче за фахові ремісничі школи, за курси куховарські, господарські й інші. Вона добре розуміє, яку лиху біду переживають у наші часи народні маси, хоче своїм журналом помогти їм піднестися з біди, зібрати всі свої сили для боротьби з лихом.

Іноді статті пані Кисілевської, по силі вкладеного в них почуття, визначаються своєю поетичною формою, своєю художньою красою, напр. "Великоднє Свято", "Зимові вечори", "Діти на сонце", "На зеленій Буковині".

Гарячі й ширі політичні статті пані сенаторки. Ось наприклад, перед виборами в статті "Не давайте себе застрашити, будьте дійсними заступниками інтересів свого народу!", вона пише: "Вкладайте сміло певною рукою картку в коверти. Всі ставаймо до урни, чи здорові, чи каліки, жінки, чоловіки, хлопці, дівчата!"

І по виборах пані Кисілевська спішить порадувати виборців хоч невеликим успіхом: "На загал здоровий розум народу взяв верх і повну перемогу в виборчій акції одержали представники національного табору. Інстинкт самозаховання народніх мас вказав їм дорогу, якою ступали й ступають усі поневолені народи, коли хочуть добути собі пошану, значення й самостійність. Одне тільки сумне, що так багато голосів ми змарнували, що не мало нашого народу, збаламученого чужою пресою, чужими агітаторами, голосували на лісти наших противників."

Жінок вона навчає, як переносити тяжкі часи кривди без розпуки, а вертатися до праці з новою силою, з новою твердою вірою в перемогу правди: навчає зміцняти взаємну допомогу, мати перед собою постійне велике діло милосердя.

І жінки слухали велике слово відродження, яке несла їм міцна духом пані Кисілевська. Обєднувались і свідомість національна й моральна ширилася по селах Галичини. Крок за кроком організувались і проймались жінки розумінням своїх обовязків і родинних і громадянських, і особистих — бо казала О. Кисілевська: "Тим, хто хоче організувати своїх сестер, треба чимало попрацювати над собою, щоб стати ліпшою, розумнішою стати вище якоїбудь пересічної цокотухи, але самій нікого не судити."

Я мала щастя знати паню Кисілевську. В одну зі своїх "мандрівок" заїхала Олена Кисілевська й до Праги. Ми зустрічали її на двірці з квітами в руках. Поважна пані, в чорному вбранні, серйозне, але привітне обличча, з розумними, глибоко нам в душу заглядаючими очима, з "цвікером", із спокійними рухами й часто з виразом хоробливої втоми в

очах. Велику пошану почули до неї не лише ми, українки, але й чешки, представниці ріжних чеських жіночих організацій. Потім всі вкупі ми витали її в Студентському Домі (в Празі) і слухали її спокійно висловленого дуже цікавого викладу за справи українських організацій у Галичині. Всіх нас вабила та щирість і простота, з якою ставилась до всіх нас. Приємно мені згадувати, як ця неоцінена діячка завітала до мене на край Праги й прийняла участь у моєму родинному чаю.

Окрім громадянської праці Олени Кисілевської не можна не завважити її літературного таланту. З молодих літ вона багато їздила по світу й часто описувала свої подорожні вражіння в часописах і окремих книжках. З таких заміток повстала книжка "Вражіння з дороги" (вичерпана), "До комор Довбуша", "В горах". А тепер перед нами нова велика праця О. Кисілевської "Швайцарія", що передає нам не лише красу природи цієї улюбленої туристами країни, але подає дуже цікаві відомості за промисловість Швайцарії, за ріжні хатні промисли — усе так широко доповнено статистичними даними. Книга така цікава й змістовна, що бажано було б бачити її в усіх шкільних бібліотеках.

О. Кисілевська відвідала майже всі краї Европи, а крім того була в Канаді, Америці, північній Африці.

Співробітничала й друкувала свої описи, оповідання, новельки під псевдонімами: Калина, Незнана, О. Галичанка, Ол. Га., О. К., в "Ділі", "ЛНВ", "Неділі", "Ілюстрованій Україні", "Світі", "Свободі", "Волі", "Українському Голосі" й інших часописах та журналах.

Такою міцною духом, талановитою організаторкою українського жіноцтва виступає пані Кисілевська, — ця одна з перших членок заснованого Кобринською жіночого товариства, що від 15-літнього віку без жадного компромісу з життєвими обставинами ось уже 50 літ несе свій прапор і вносить в народне життя великі, віковічні гасла правди й любові.

З М И С Т

	Сторона
О. Кисілевська. — Хто написав нам оцю книжечку	5—10
С. Русова. — Наші визначні жінки	11—105
Вступ	11
Наталія Кобринська	16
Уляна Кравченко	29
Марко Вовчок	33
Ганна Барвінок	42
Олена Пчілка	50
Дніпрова Чайка	54
Грицько Григоренко	60
Христя Алчевська	64
Леся Українка	72
Ольга Кобилянська	79
М. Загірня	86
Олександра Єфименкова	90
Любов Яновська	94
Дехто з молодших українських письменниць	98
Олена Кисілевська	101

І Л Ю С Т Р А Ц І Й:

Софія Русова	7	Христя Алчевська	64
Наталія Кобринська	17	Леся Українка	73
Уляна Кравченко	29	Ольга Кобилянська	79
Марко Вовчок	33	Марія Загірня	87
Ганна Барвінок	43	Олександра Єфименкова	90
Олена Пчілка	50	Миколая Божуківна	98
Дніпрова Чайка, Любов Яновська й інші	55	Галина Журба	99
		Олена Кисілевська	101

